

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний торговельно-економічний
університет**

Л. Ц. Масловська

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ,
ПРАКТИКА**

Монографія

Київ 2003

**Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

УДК 332.142.6 ББК У 049

Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: Монографія. - К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2003. - 366 с.

У монографії висвітлено теоретичні узагальнення стосовно суті, сталого розвитку продуктивних сил, шляхів і засобів його реалізації. Викладено методичні підходи до розробки регіональних програм сталого розвитку, типології регіонів за цільовими орієнтирами розвитку та видами регіональної політики. Запропоновано важелі управління сталим регіональним розвитком, диференційовані за масштабністю цілей, об'єктів і рівнями прийняття управлінських рішень.

Розрахована на науковців, практиків, студентів вузів, широкий загал фахівців, які займаються питаннями сталого, екологічного розвитку.

Рецензенти: **П.П. Борщевський**, д-р екон. наук, проф., заст. голови РВПС України НАН України,
С.Л. Дусановський, д-р екон. наук, проф., акад. УААН, завідувач кафедри економіки, організації і планування Тернопільської академії народного господарства,
Л.Г. Чернюк, д-р екон. наук, проф., завідувач відділом проблем комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил та розселення РВПС України НАН України

Рекомендовано до друку вченою радою Ради з питань вивчення продуктивних сил України НАНУ (протокол № 1 від 3 лютого 2003 року)

Рекомендовано до друку вченою радою Київського національного торговельно-економічного університету (протокол № 1 від 4березня 2003 року)

ISBN 966-629-082-0

© Масловська Л.Ц., 2003

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2003

ВСТУП

На зламі тисячоліть людство дедалі глибше усвідомлює необхідність нової економічної моделі розвитку, яка б враховувала світову екодинаміку і соціально-економічний прогрес. Практика переконує у неможливості досягнення економічних і соціоекологічних цілей за рахунок одна одної.

Зростаючі глобалізація та інтеграція у світовому господарстві об'єднують не лише країни, але й їх проблеми, серед яких однією з найбільш злободенних є екологічна. Регіональні національні екологічні і тісно зв'язані з ними соціально-економічні проблеми об'єктивно стають міждержавними, глобальними. З метою розробки можливих шляхів зміни стилю, способу життя і соціальних пріоритетів, подолання стереотипу суспільства споживання світовим співтовариством прийнято "Порядок денний на XXI століття", яким проголошено принципово нову парадигму суспільного розвитку, відому під назвою сталого.

Концепція сталого розвитку схвалена за підсумками доповіді Комісії ООН з навколишнього середовища під керівництвом Г. Брундтланд на Конференції з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. На цій Конференції зазначалось, що сталий розвиток природи і суспільства передбачає задоволення потреб нинішнього покоління, яке не загрожує інтересам майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Йдеться про підтримуваний, самовідтворювальний розвиток, обмежений еколого-ресурсною місткістю екосистем, що ґрунтується на теорії біотичної регуляції навколишнього середовища. Принципи сталого розвитку передбачають паритетність навколишнього середовища, економіки і соціуму в їх нерозривному взаємозв'язку та взаємодії. "Формування справді сталого способу життя, - зазначалось на Йоганнесбурзькому саміті з питань сталого розвитку 2002 р., - потребує зосередження зусиль на трьох ключових областях: забезпеченні економічного росту і справедливості, збереженні природних ресурсів і навколишнього середовища та соціальному розвитку" [33].

Збалансованому вирішенню цих завдань мають сприяти територіальне планування, управління і певні обмеження кількісного зростання елементів тріади "природа-економіка-соціум".

Проблема -відсутності сталого розвитку в умовах зростаючого антропогенного тиску і погіршення якості життя населення є актуальною і злободенною на всіх територіальних рівнях - від планетарного до регіонального.

Особливого значення набула ця проблема у країнах з екстенсивним типом розвитку продуктивних сил, глибинними диспропорціями загальнодержавних і регіональних інтересів, невідповідністю між розміщенням природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалів, науково-технічною і технологічною відсталістю, що неминуче призводить до нераціонального природокористування.

Саме до таких країн належить Україна, яка, ставши на шлях незалежного розвитку і ринкових перетворень, досі не має чіткої національної трансформаційної моделі та стратегії переходу на принципи сталого розвитку. Несприятлива макроекономічна ситуація, дефіцит інвестицій та інновацій, стагнація виробництва і загострення на її фоні проблем екологічної безпеки, зниження життєвого рівня та соціального добробуту народу диктують необхідність створення ефективної, соціально орієнтованої і екологічнобезпечної моделі суспільного розвитку. Така модель повинна ґрунтуватись на прогресивних економічних і науково-технічних зрушеннях, соціально орієнтованих ринкових перетвореннях, оздоровленні навколишнього середовища та екологізації суспільного життя на засадах сталого розвитку, використанні конкурентних переваг країни та її регіонів у міжнародному поділі та інтеграції праці.

Підписавши документи Конференції з проблем навколишнього середовища і розвитку у 1992 р., Україна недостатньо уваги приділила розробці національної моделі сталого розвитку. У виступі на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася у червні 1997 р. у Нью-Йорку з метою оцінки ходу реалізації “Порядку денного на XXI століття”, Президент України Л.Д. Кучма зазначив: “Сьогодні у нас є всі підстави стверджувати, що в Україні закладено базові основи (структурні, науково-методологічні, правові, економічні) нової державної політики, яка ґрунтується на принципах сталого розвитку і підтримана країнами з ринковою економікою” [1 с. 5].

Однак незважаючи на те, що лише через п'ять років після підписання нашою державою документів у Ріо-де-Жанейро було розроблено проект національної Концепції сталого розвитку, до цього часу вона не схвалена Верховною Радою і, до того ж, відсутня стратегія її реалізації. У виступі Президента України Л.Д. Кучми на пленарному засіданні Всесвітнього саміту з питань сталого розвитку у Йоганнесбурзі зазначалось: “В Україні глибоко усвідомлюють необхідність створення передумов для збалансування інтересів суспільства і можливостей природи, соціально-економічного розвитку

й безпеки довкілля. Саме на цих постулатах базується вже підтримана урядом Концепція переходу України до сталого розвитку, на основі якої невдовзі буде розроблено відповідну Національну стратегію” [34, с.3].

Глобальний характер екологічних проблем і відсутність глобального суспільного механізму регулювання національних екологічних дій диктують необхідність врахування їх специфіки на рівні регіонів і підвищення ролі територіальної ланки управління у подоланні цих проблем. Тому у перехідний до сталого період цілям соціально-економічного розвитку України найбільшою мірою відповідає регіональний принцип організації суспільно-економічної і виробничо-екологічної діяльності (взаємодії).

Враховуючи об’єктивну диференціацію території країни за рівнем розвитку продуктивних сил, забезпеченістю природно-ресурсним потенціалом, ступенем трансформації природних геоекосистем, не може бути єдиного, універсального механізму реалізації національної моделі сталого розвитку. Крім того, кожний регіон має свої специфічні передумови та пріоритети переходу на засади сталого розвитку. Тому в основу розробки національної стратегії сталого розвитку необхідно покласти принцип регіональної індивідуальності, взаємозалежності і взаємозумовленості елементів системи “природа-економіка-соціум” на територіальному рівні. Дослідження ключової ролі регіону і регіональної політики у забезпеченні сталого розвитку є основним методологічним принципом даного дослідження.

У контексті сталого розвитку регіон розглядається як цілісна еколого-економічна система, що здатна оптимізувати співвідношення між економічним зростанням, задоволенням матеріальних і духовних потреб людей та якістю навколишнього середовища. Саме регіон є ядром економічного, соціального й екологічного облаштування простору, мобілізації для цієї мети матеріальних, трудових, фінансових та інтелектуальних ресурсів. Здійснити об’єктивний аналіз і оцінку сукупності чинників, які справляють стимулюючий або, навпаки, гальмівний (обмежуючий) вплив на динаміку і напрями екологічно зорієнтованого розвитку, покликана науково обґрунтована регіональна політика.

Децентралізація управління передбачає передання багатьох функцій, у тому числі соціальних і природоохоронних, на місця. Консолідація зусиль різних територіальних рівнів, включаючи національні, здатна сформувані глобальну систему регулювання сталого розвитку. Глобальні за своєю суттю ресурсно-екологічні та

соціально-демографічні проблеми повинні вирішуватись на регіональному рівні.

Недостатня дослідженість проблем управління сталим розвитком засобами регіональної політики, необхідність наукового обґрунтування методології і практики збалансування економічного, соціального й екологічного розвитку регіонів обумовили вибір теми, визначили мету, завдання і зміст даного дослідження.

Отже, метою даної роботи є розробка концептуальних засад регіональної політики переходу до сталого розвитку продуктивних сил на мезорівні.

Відповідно до поставленої мети розв'язується комплекс теоретико-методологічних і прикладних завдань.

Теоретико-методологічні завдання передбачають:

- теоретичне осмислення й узагальнення існуючої практики управління розвитком продуктивних сил в регіоні та розробку стратегії їх сталого розвитку;
- поглиблення методологічних засад оцінки рівня збалансованості продуктивних сил регіону;
- розроблення методики комплексної оцінки трансформаційних процесів у продуктивних силах регіону;
- концептуальне обґрунтування пріоритетів розвитку продуктивних сил регіону на засадах сталого розвитку та регіонального механізму їх реалізації;
- побудова моделі регіонального управління сталим розвитком продуктивних сил;
- принципове уточнення і систематизація понятійного апарату.

До найважливіших прикладних завдань дослідження належать:

- комплексний аналіз соціально-економічної та екологічної ситуації в регіоні з метою оцінки її відповідності критеріям сталого розвитку;
- оцінка еколого-економічної ефективності трансформаційних процесів у регіоні;
- розроблення рекомендацій по удосконаленню механізму управління сталим розвитком на основі регіонального програмування і моделювання виробничо-ресурсних відносин;
- апробація програмно-цільових і статистико-математичних методів управління збалансованим сталим розвитком регіонів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Різноманітність форм взаємодії суспільства з природою, зростаючі масштаби використання природних ресурсів спричиняють негативні зміни у навколишньому середовищі, які призводять до погіршення його стану та властивостей і порушення екологічної рівноваги геоекосистем. Зростаючий дисбаланс у суспільно-природній взаємодії зумовлює радикальну зміну поглядів на проблеми співвідношення економічного зростання і розвитку та раціоналізації природокористування, охорони, збереження і відтворення навколишнього середовища. Стурбоване реальністю загрози глобальної ресурсно-екологічної катастрофи, світове співтовариство на чолі з ООН змушене було змінити парадигму суспільного розвитку, проголосивши необхідність переходу до сталого самовідтворювального розвитку.

На сучасному етапі соціоекологічні імперативи мають складати підвалини нових суспільних відносин, поступової структурної перебудови господарства, визначати темпи і пропорції розвитку продуктивних сил України та її регіонів. Прагненню до економічного зиску шляхом максимальної експлуатації природних ресурсів, екологічно нерегульованому господарюванню мають протистояти обґрунтовані ресурсно-екологічні обмеження і пріоритети, покликані підтримувати динамічну рівновагу геоекосистем.

Ідея переходу людства до сталого розвитку визрівала з середини ХХ ст. В умовах стрімкого економічного росту світового господарства і спричиненого ним відчуття глобальної небезпеки ООН ініціювала і була куратором проведення Першої (1949 р.) та Другої (1955 р.) Міжнародних науково-технічних конференцій з охорони природи. У 1962 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла спеціальну резолюцію “Економічний розвиток і охорона природи”.

Особливо відчутною стала загроза виснаження ресурсів біосфери у середині 70-х рр., каталізатором якої стала енергетична криза, що мала, по суті, всепоглинаючий, системний характер і була проявом порушення рівноваги між суспільством і природою. Високорозвиненим країнам світу вдалося подолати енергетичну кризу і стабілізувати екологічну ситуацію шляхом прискорення інноваційних процесів та структурної перебудови економіки. Проте еколого-економічні проблеми, які мають глобальний характер, продовжували загострюватись. З метою оцінки тенденцій світового

розвитку, його проблем і довгострокових наслідків була сформована група незалежних експертів під керівництвом А. Печчеї, відома під назвою Римського клубу.

На замовлення Римського клубу групою вчених (Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс та ін.) була створена комп'ютерна модель динаміки глобальних процесів¹, яка вперше поставила людство перед вибором: економічне зростання чи екологічна катастрофа. Ця перша доповідь з проблем світового розвитку спонукала до переорієнтації світового господарства з ресурсно-витратного, індустріально-технократичного розвитку, заснованого на екстенсивному використанні ресурсів природи, на ресурсно-обмежувальний та встановлення у світі нового економічного порядку.

Важливими передумовами зміни парадигми суспільного розвитку стали доповіді М. Месаровича і Е. Пестеля “Людство на роздоріжжі” (1974 р.) [3], А. Кінга і Б. Шнайдера “Перша глобальна революція” (1991р.) [4] та Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз та, ін. “За межами росту” (1994 р.) [5]. Ці доповіді, підготовлені також на замовлення Римського клубу, констатували, що, незважаючи на генерування нововведень та здійснення заходів по охороні природи, використання природних ресурсів і забруднення середовища перевищують межі збалансованості.

У поступі світового співтовариства до нової моделі суспільного розвитку етапною стала Стокгольмська конференція ООН з проблем природного середовища 1972 р., яка запропонувала концепцію так званого “нульового росту” – досягнення “глобальної динамічної рівноваги” й екологічного розвитку [6, с. 17-21]. За її підсумками була прийнята Програма ООН з навколишнього середовища - ЮНЕП, визначені орієнтири стратегії світового розвитку, які сприяли протягом “екологічного двадцятиріччя” (1972-1992 рр.) певній стабілізації екологічної ситуації в індустріально розвинутих країнах світу.

“Всесвітня хартія природи”, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 р., проголосила відповідальність держав світу за підтримку балансу основних природних процесів і збереження генофонду біосфери.

У 1983 р. була створена Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку (МКОСР) на чолі з Г.Х. Брундтланд, якій було доручено підготувати доповідь про глобальні перспективи у галузі

¹ Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз кн.: Пределы роста. - М.: Изд-во МГУ, 1991 [2], яка була опублікована на Заході у 1971 році.

охорони навколишнього середовища. У 1987 р. доповідь “Наше спільне майбутнє” була представлена в ООН. Її положення склали концептуальну основу рішень Конференції з проблем навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р. Головний висновок доповіді “Наше спільне майбутнє” полягав у тому, що людство вже зараз “позичає “екологічний капітал” у майбутніх поколінь” [7], тому світова цивілізація повинна переходити на засади сталого розвитку. “Модель розвитку суспільства, яка використовувалась до цього часу багатьма країнами, вичерпала себе, – зазначив Генеральний секретар конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку М. Стронг, – і спроба країн, що розвиваються, повторити її може призвести цивілізацію до краху. Необхідна докорінна зміна курсу соціально-економічного розвитку, заміна старої, нестійкої стратегії новою, більш стійкою” [8, с. 50].

Розвиток ідей сталого, екологічно зрівноваженого розвитку містять опубліковані після Конференції в Ріо-де-Жанейро книги “Смена курса” - колективна праця членів Ради підприємців на чолі з С. Шмідхейні (М., 1994) [9] та “Земля на чаші весов. Екология и духовность” (М., 1993) [10], написана віце-президентом США А. Гором.

Всесвітня зустріч на найвищому рівні з проблем сталого розвитку, яка відбулася на початку вересня 2002 р. в Йоганнесбурзі, загощирила увагу світового співтовариства на заходах по досягненню сталого розвитку, дала змогу нинішнім політичним лідерам прийняти конкретні зобов’язання по реалізації “Порядку денного на XXI століття”.

Виступаючи на засіданні підготовчого комітету Всесвітнього саміту, Генеральний секретар ООН Кофі Аннан зазначив: “Ми живемо на одній планеті, зв’язані тонким і складним мереживом екологічних, соціальних, економічних і культурних взаємовідносин, які визначають наше життя. Досягнення сталого розвитку потребує прояву більшої відповідальності за екосистеми, від яких залежить життя всієї планети, за долю кожної людини у складі єдиної людської спільноти і за майбутні покоління” [33].

Як відомо, термін “sustainable development” означає сталий або стійкий, підтримуваний, збалансований, самовідтворювальний розвиток, інакше кажучи, такий, який був би узгоджений з ресурсними й екологічними можливостями біосфери. Продекларована концепція сталого розвитку рівноцінність економічних, соціальних і екологічних цілей підпорядкована насамкінець оптимізації природокористування, оздоровленню і відтворенню довкілля,

підвищенню ефективності виробництва шляхом зниження ресурсо- та енергомісткості та стимулювання інновацій у створенні екофільних виробництв.

Чітка, обґрунтована національна стратегія сталого розвитку є запорукою наближення України до світових стандартів соціоекологічного та економічного прогресу. При її розробці необхідно керуватись такими важливими, на наш погляд, принципами:

а) шляхи і засоби досягнення мети сталого розвитку мають бути індивідуалізованими, тобто враховувати специфічні особливості як національного господарського утворення, так і окремих частин його території - регіонів. Йдеться про досягнення цілей сталого розвитку шляхом здійснення заходів регіональної політики;

б) поглиблений аналіз і більш повне врахування надбань вітчизняної наукової думки, присвячених проблемам оптимізації ресурсно-виробничих відносин, які враховують особливості менталітету, виробничої культури, досвіду і традицій нашого народу.

1.1. Наукові основи національної концепції сталого розвитку

Реалізація концепції сталого розвитку регіонів залежить від стану економіки та довкілля країни, від ролі природно-ресурсного фактора у розвитку її продуктивних сил, від ціннісних пріоритетів, фінансового, матеріального, технічного та просвітницького забезпечення переходу на засади сталого розвитку.

У зв'язку з цим потребують визначення орієнтири та національна стратегія сталого розвитку.

Термін “сталий розвиток”, запроваджений у 80-х рр., - найбільш широко вживаний нині серед політиків, філософів, географів, економістів, екологів, соціологів та журналістів. Цей термін став свого роду ідеологічним кредо людей, які замислюються про майбутнє, про долю нащадків.

У численних наукових працях, присвячених проблемам сталого розвитку, даються різні тлумачення поняття “сталий розвиток”. Крім того, не зовсім точний переклад терміну не відображає таких його відтінків, як підтримуваність, самовідтворюваність тощо.

Переважна більшість авторів, особливо представників географічної науки, сходяться на тому, що основною ознакою сталого розвитку є збалансування, зрівноваження потреб суспільства з ресурсними та екологічними можливостями природних геоекосистем. На думку П.Г. Олдака, сталий розвиток - це “зрівноважене

Б.М. Данилишин трактує сталий розвиток як “систему відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення” [15, с. 10].

На думку В.М. Трегобчука, сталий розвиток – це “розвиток продуктивних сил країни, який спрямований на задоволення найважливіших життєвих потреб не лише нинішнього, а й... майбутніх поколінь з одночасним збереженням навколишнього природного середовища у сприятливому з точки зору інтересів здоров’я людини стані і постійним підтриманням у ньому динамічної екологічної рівноваги” [16, с. 60].

Такий підхід до визначення суті сталого розвитку означає цілеспрямовану, конструктивну дію як стосовно трансформації продуктивних сил, так і переорієнтації на нові світоглядні цінності. Крім того, підкреслюється важливе методологічне положення про те, що визначальним фактором впливу на будь-які явища буття є зміна умов виробництва і відтворення життєвих благ, технологічний спосіб виробництва.

У проекті національної Концепції під сталим розвитком розуміється “процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб всіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь” [17, с. 4].

Надзвичайною багатоманітністю характеризуються теорії сталого розвитку і стратегії їх реалізації. Не відрізняючись принципово у визначенні суті сталого розвитку як спільного, якісно нового вектора еволюції людської цивілізації, ці теорії пропонують різні стратегії переходу на його засади. У найбільш узагальненому вигляді відомі теорії сталого розвитку можна умовно згрупувати за критерієм стратегії досягнення мети. Зауважимо, що така класифікація - відносна. По-різному трактуючи перспективи та шляхи розвитку системи “суспільство-природа”, відомі теорії мають багато спільного і передбачають єдину мету – досягнення гармонії та злагоди у суспільно-природній взаємодії.

Природничі теорії сталого розвитку визрівали впродовж усього ХХ ст. Ідеї гармонізації взаємин між суспільством і середовищем на екологічних засадах були висловлені у концепції ноосфери академіка В.І. Вернадського. Всесвітньо відомий вчений зв’язував виникнення ноосфери з появою Homo sapiens. Пізніше атрибутом ноосфери

В.І. Вернадський вважав “високий рівень розвитку науково-технічної думки, який дозволяв би розумно регламентувати відносини суспільства і біосфери” [18, с. 24]. І хоча дана концепція не містить безпосередньо згадки про включення інтересів наступних поколінь у процес прийняття сучасних рішень, турбота про збереження природного середовища для щасливого життя у майбутньому мала місце у його творах. Вчення про біогеохімічні цикли стало теоретичним підґрунтям концепції ресурсно-екологічних циклів, яка має велике наукове і прикладне значення. На думку В.І. Вернадського, “...однією з основних властивостей природних ресурсів є те, що чим більше оборотів здійснить одиниця маси кожного з них, втілюючись у кожному новому циклі в більш досконалі субстанції, тим більшу користь, більшу масу споживчої вартості даватиме людству ця ресурсна одиниця” [18, с. 177].

Ця наукова теорія співзвучна багатьом *технократичним концепціям*, в яких обґрунтовується доцільність зниження ресурсомісткості виробництва шляхом впровадження безвідходних технологій.

Кульмінацією концепції ноосфери В.І. Вернадського, яка має особливе значення у методології сталого розвитку, є вимога до людини, суспільства адаптуватись до об’єктивних законів біосфери, регламентування людиною стану біосфери. Перехід від ресурсної до біосферної концепції розвитку становить суть сталого (самовідтворювального, самопідтримуваного) розвитку, здатного забезпечити коеволюцію суспільства і природи.

Ідеї В.І. Вернадського отримали подальший розвиток у працях вчених-натуралістів О.М. Яншина, М.І. Будико, В.Г. Горшкова, К.Я. Кондратьєва, І.В. Комара, філософів В.Г. Афанасьєва, О.Д. Урсула, Ю.П. Трусова, Г.В. Платонова, Є.В. Гірусова та ін.

На думку сучасних російських вчених К.Я. Кондратьєва і В.Г. Горшкова, головною загрозою екологічної катастрофи є порушення замкнутості глобальних біохімічних кругообігів, спричинене високим рівнем використання ресурсів біосфери. Оскільки вплив на динаміку біосфери переважно антропогенний, то первинним у забезпеченні сталого розвитку є пошук нової соціально- економічної стратегії розвитку. Така стратегія свого часу дістала назву “нульового росту” [19, с. 54].

Відомо, що рекомендації першого засідання Римського клубу зводились, переважно, до обґрунтування необхідності призупинити технічний прогрес, зростання виробництва матеріальних благ і чисельності народонаселення. Такі пропозиції виявились завчасно

деструктивними й утопічними. Адже лише на основі справжнього технічного прогресу людство в змозі вирішити багато соціально-економічних проблем, сповільнити темпи руйнування геоекосистем.

Альтернативним і конструктивним шляхом досягнення збалансованої взаємодії суспільства та природи є розробка моделей стабільності екологічної ситуації. Однак механізми, які забезпечують стабільність екосистем, до кінця ще не з'ясовані ні в соціальній, ні у господарської практиці, ні в наукових побудовах.

Скромні доробки науки у розв'язанні проблеми охорони навколишнього природного середовища, на думку С.П. Первушина, зумовлені такими обставинами: 1) завчасним спрямуванням природоохоронної практики на боротьбу з наслідками руйнувань і збуджень у природі, а не на їх причини (джерела); 2) недооцінкою методологічного положення про те, що початковим моментом впливу на будь-які суспільні і природні явища є зміна технологічного способу виробництва, умов виробництва і відтворення життєвих благ [20, с. 86].

У цьому контексті, в умовах загострення глобальних екологічних проблем, необхідна радикальна зміна підходу до розвитку техніки і технології. Як зазначає С.П. Первушин, відвернути глобальну екологічну катастрофу імовірно за таких умов:

- докорінного перетворення технологічного способу виробництва і переходу на цій основі до інтенсивного способу відтворення, зміни типу пропорцій у напрямі переважання у сукупному суспільному продукті частки споживчих благ;
- істотної зміни принципів і характеру розподілу життєвих благ між регіонами, спільнотами, соціальними групами;
- подолання антропоцентризму, який набув характеру культури споживання;
- розробки методів цивілізованого упорядкування зростання чисельності населення [20, с. 86].

Переворот у способі виробництва, зумовлений появою машинної техніки, спричинив випереджальні темпи зростання виробництва засобів виробництва у порівнянні з виробництвом споживчих благ. Зміна характеру відтворення пропорцій поклала початок руйнуванню природного середовища, порушенню екологічної рівноваги. Масова індустріалізація виробництва призвела до нерациональних відтворювальних пропорцій, при яких кожен пункт приросту продукції галузей, що працюють на потреби кінцевого споживання, потребує дво- і трикратного збільшення продукції

галузей, які виробляють засоби виробництва. У зв'язку з цим необхідні глибокі перетворення техніки і технології, трансформація способу виробництва настільки, щоб існуючі виробничі пропорції набули якісно іншого виду. З цією метою необхідно не призупиняти технічний прогрес, а прискорювати, принципово змінивши його спрямованість.

Модель так званого лінійного технічного прогресу має обнадійливу альтернативу: забезпечення за допомогою новітньої техніки і технології потреб суспільства у вихідних продуктах природи не шляхом валового нарощування їх видобутку, а за рахунок скорочення питомих затрат на одиницю продукції кінцевого споживання.

Досягнута завдяки цьому зміна основних відтворювальних пропорцій забезпечить:

- 1) зниження темпів і зменшення масштабів руйнування природного середовища;
- 2) суттєве підвищення життєвого рівня не за рахунок росту валових обсягів виробництва, а завдяки збільшенню частки сукупного продукту, спрямованого на споживчі потреби;
- 3) створення відповідних економічних передумов для регулювання чисельності населення.

Для цього необхідно кардинально змінити обсяги видобутку, переробки і споживання паливно-енергетичних та мінерально-сировинних ресурсів. Цей сектор є капітало- і ресурсомістким, до того ж він значно впливає на стан навколишнього середовища. Потреби господарства у цих видах сировини та енергії можна успішно забезпечувати, підвищуючи комплексність їх переробки, впроваджуючи безвідходні технології виробництва, знижуючи матеріало-, фондо- та енергомісткість. Відомо, що під впливом енергетичної кризи 70-х рр. XX ст. у країнах Заходу витрати сировини й енергоносіїв були скорочені на третину. Таким чином, винайдення і масове застосування новітніх видів техніки і технологій, здатних економити не стільки живу, скільки уречевлену працю, є у сучасних умовах альтернативою нарощування масштабів природокористування.

Прагнення до дедалі більшого нарощування обсягів видобутку, переробки і споживання природних ресурсів значною мірою зумовлене нерівномірним їх розподілом між регіонами і країнами, галузями і соціальними групами, неекономічним виробничим і особистим споживанням. Скорочення надмірного споживання - виробничого і особистого, розумне стримування норм і обсягів

споживання забезпечать економію ресурсів, оздоровлення середовища життя, зменшення антропогенного тиску на природне середовище та збереження його раціональної рівноваги.

Прогрес науки і техніки, підвищення на його основі ступеня організованості суспільно-природної взаємодії розширятиме можливості застосування охарактеризованих заходів по відверненню екологічної катастрофи.

Слід зазначити, що індустріально розвинуті країни світу значно раніше прореагували на теорію циклічного розвитку російського вченого зі світовим іменем М.Д. Кондратьєва. Його вчення про великі цикли кон'юнктури обґрунтовує зміну стадій розвитку економіки внаслідок нерівномірності освоєння відкриттів і винаходів: революції, еволюції, кризи [21, с. 32]. На стадії революційної перебудови економіки у рамках великих циклів у міру освоєння нових досягнень у науці і техніці відбувається поступова заміна базових галузей і обслуговуючої інфраструктури. В результаті цього змінюються джерела енергії і предмети праці, починає зростати структурна ефективність.

Країни перехідної економіки, у тому числі й Україна у складі колишнього СРСР, увійшли в новий технологічний цикл на початку 50-х років, коли прискореними темпами стали розвиватись електроніка, нафтохімія, атомна енергетика та інші нові галузі промисловості, в той час як індустріально розвинуті країни з середини 70-х рр. вступили в революційну стадію наступного технологічного циклу. Величезні капіталовкладення, зростаючі обсяги використовуваних матеріальних ресурсів мали негативний вплив на стан природного середовища. Відповідно до теорії великих циклів кон'юнктури, слідом за появою нових галузей настає етап їх еволюційного розвитку і розширення, заміни усього технологічного ланцюга у господарському комплексі. Враховуючи те, що ефективність впродовж десятиріч оцінювалась кількісним ростом валового суспільного продукту (ВСП), акцент робився на розширенні добувних, сировинних галузей, оскільки ріст матеріаломісткості збільшує валову продукцію. При цьому прогнозування здійснювалось від досягнутого, тобто воно не ставало базою для вироблення довгострокової стратегії перебудови сформованих пропорцій. Коли б за основу прогнозування брались динаміка добробуту та якість життя, то пріоритет отримували б галузі, які забезпечують потреби людини. За таких умов до прогнозованих показників кінцевого споживання слід включати екологічну чистоту довкілля та комплексність використання природної сировини.

ресурсного комплексоутворення та замикання (рециркуляції) ресурсних циклів, проведення екологічної експертизи регіональних проектів і програм.

Розробка дієвих механізмів комплексного регулювання процесів регіонального розвитку від простого декларування заходів має бути переведена у теоретико-методологічну і практичну площину. Досягти цього можливо шляхом реформування регіональних фінансових систем. Зміцненню економічної бази місцевих органів самоврядування сприяють запровадження територіального податку, комунальної власності, місцевого бюджету, цільових кредитів, зборів тощо та гнучке використання податкової, кредитно-інвестиційної політики і різноманітних пільг.

Розумний ступінь економічної свободи регіонів доцільно визначати, на думку А. Улюкаєва, за такими параметрами: ступенем регулювання споживчих цін, ступенем бюджетного субсидіювання економіки, відкритістю регіональних товарних ринків, додатковим податковим навантаженням на економіку за рахунок регіональних податків, рівнем централізації витрат консолідованого регіонального бюджету та ін. [18, с. 15].

Потребують економічного обґрунтування критерії бюджетного вирівнювання. Найбільш прозора частина міжбюджетних потоків - трансферти – мають розраховуватись за удосконаленою методикою; вихідні принципи та критерії їх нарахування позбавлені чіткого фінансово-економічного обґрунтування і у зв'язку з цим вразливі щодо лобіювання. Існують труднощі відслідковування і контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів на пріоритетні з точки зору держави сфери і галузі. Важливими напрямками зміцнення фінансової сфери регіонів є консолідація позабюджетних фондів у регіональний бюджет, забезпечення надійності гарантій будь-яких регіональних запозичень, конкурсний характер фінансування регіональних програм та підвищення ефективності соціальних трансфертів. Потребують розширення кредитні вкладення банків у реалізацію регіональних програм розвитку.

Передумовою успішної реалізації регіональних стратегій є нормативно-правове забезпечення регіоналізації сталого розвитку.

Б.М. Данилишин трактує сталий розвиток як “систему відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення” [15, с. 10].

На думку В.М. Трегобчука, сталий розвиток - це “розвиток продуктивних сил країни, який спрямований на задоволення найважливіших життєвих потреб не лише нинішнього, а й... майбутніх поколінь з одночасним збереженням навколишнього природного середовища у сприятливому з точки зору інтересів здоров’я людини стані і постійним підтриманням у ньому динамічної екологічної рівноваги” [16, с. 60].

Такий підхід до визначення суті сталого розвитку означає цілеспрямовану, конструктивну дію як стосовно трансформації продуктивних сил, так і переорієнтації на нові світоглядні цінності. Крім того, підкреслюється важливе методологічне положення про те, що визначальним фактором впливу на будь-які явища буття є зміна умов виробництва і відтворення життєвих благ, технологічний спосіб виробництва.

У проєкті національної Концепції під сталим розвитком розуміється “процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб всіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь” [17, с. 4].

Надзвичайною багатоманітністю характеризуються теорії сталого розвитку і стратегії їх реалізації. Не відрізняючись принципово у визначенні суті сталого розвитку як спільного, якісно нового вектора еволюції людської цивілізації, ці теорії пропонують різні стратегії переходу на його засади. У найбільш узагальненому вигляді відомі теорії сталого розвитку можна умовно згрупувати за критерієм стратегії досягнення мети. Зауважимо, що така класифікація - відносна. По-різному трактуючи перспективи та шляхи розвитку системи “суспільство-природа”, відомі теорії мають багато спільного і передбачають єдину мету – досягнення гармонії та злагоди у суспільно-природній взаємодії.

Природничі теорії сталого розвитку визрівали впродовж усього ХХ ст. Ідеї гармонізації взаємин між суспільством і середовищем на екологічних засадах були висловлені у концепції ноосфери академіка В.І. Вернадського. Всесвітньо відомий вчений зв’язував виникнення ноосфери з появою Homo sapiens. Пізніше атрибутом ноосфери

В.І. Вернадський вважав “високий рівень розвитку науково-технічної думки, який дозволяв би розумно регламентувати відносини суспільства і біосфери” [18, с. 24]. І хоча дана концепція не містить безпосередньо згадки про включення інтересів наступних поколінь у процес прийняття сучасних рішень, турбота про збереження природного середовища для щасливого життя у майбутньому мала місце у його творах. Вчення про біогеохімічні цикли стало теоретичним підґрунтям концепції ресурсно-екологічних циклів, яка має велике наукове і прикладне значення. На думку В.І. Вернадського, “...однією з основних властивостей природних ресурсів є те, що чим більше оборотів здійснить одиниця маси кожного з них, втілюючись у кожному новому циклі в більш досконалі субстанції, тим більшу користь, більшу масу споживчої вартості даватиме людству ця ресурсна одиниця” [18, с. 177].

Ця наукова теорія співзвучна багатьом *технократичним концепціям*, в яких обґрунтовується доцільність зниження ресурсомісткості виробництва шляхом впровадження безвідходних технологій.

Кульмінацією концепції ноосфери В.І. Вернадського, яка має особливе значення у методології сталого розвитку, є вимога до людини, суспільства адаптуватись до об’єктивних законів біосфери, регламентування людиною стану біосфери. Перехід від ресурсної до біосферної концепції розвитку становить суть сталого (самовідтворювального, самопідтримуваного) розвитку, здатного забезпечити коеволюцію суспільства і природи.

Ідеї В.І. Вернадського отримали подальший розвиток у працях вчених-натуралістів О.М. Яншина, М.І. Будико, В.Г. Горшкова, К.Я. Кондратьєва, І.В. Комара, філософів В.Г. Афанасьєва, О.Д. Урсула, Ю.П. Трусова, Г.В. Платонова, Є.В. Гірусова та ін.

На думку сучасних російських вчених К.Я. Кондратьєва і В.Г. Горшкова, головною загрозою екологічної катастрофи є порушення замкнутості глобальних біохімічних кругообігів, спричинене високим рівнем використання ресурсів біосфери. Оскільки вплив на динаміку біосфери переважно антропогенний, то первинним у забезпеченні сталого розвитку є пошук нової соціально- економічної стратегії розвитку. Така стратегія свого часу дістала назву “нульового росту” [19, с. 54].

Відомо, що рекомендації першого засідання Римського клубу зводились, переважно, до обґрунтування необхідності призупинити технічний прогрес, зростання виробництва матеріальних благ і чисельності народонаселення. Такі пропозиції виявились завчасно

деструктивними й утопічними. Адже лише на основі справжнього технічного прогресу людство в змозі вирішити багато соціально-економічних проблем, сповільнити темпи руйнування геоекосистем.

Альтернативним і конструктивним шляхом досягнення збалансованої взаємодії суспільства та природи є розробка моделей стабільності екологічної ситуації. Однак механізми, які забезпечують стабільність екосистем, до кінця ще не з'ясовані ні в соціальній, ні у господарської практиці, ні в наукових побудовах.

Скромні доробки науки у розв'язанні проблеми охорони навколишнього природного середовища, на думку С.П. Первушина, зумовлені такими обставинами: 1) завчасним спрямуванням природоохоронної практики на боротьбу з наслідками руйнувань і збуджень у природі, а не на їх причини (джерела); 2) недооцінкою методологічного положення про те, що початковим моментом впливу на будь-які суспільні і природні явища є зміна технологічного способу виробництва, умов виробництва і відтворення життєвих благ [20, с. 86].

У цьому контексті, в умовах загострення глобальних екологічних проблем, необхідна радикальна зміна підходу до розвитку техніки і технології. Як зазначає С.П. Первушин, відвернути глобальну екологічну катастрофу імовірно за таких умов:

- докорінного перетворення технологічного способу виробництва і переходу на цій основі до інтенсивного способу відтворення, зміни типу пропорцій у напрямі переважання у сукупному суспільному продукті частки споживчих благ;
- істотної зміни принципів і характеру розподілу життєвих благ між регіонами, спільнотами, соціальними групами;
- подолання антропоцентризму, який набув характеру культури споживання;
- розробки методів цивілізованого упорядкування зростання чисельності населення [20, с. 86].

Переворот у способі виробництва, зумовлений появою машинної техніки, спричинив випереджальні темпи зростання виробництва засобів виробництва у порівнянні з виробництвом споживчих благ. Зміна характеру відтворення пропорцій поклала початок руйнуванню природного середовища, порушенню екологічної рівноваги. Масова індустріалізація виробництва призвела до нерациональних відтворювальних пропорцій, при яких кожен пункт приросту продукції галузей, що працюють на потреби кінцевого споживання, потребує дво- і трикратного збільшення продукції

галузей, які виробляють засоби виробництва. У зв'язку з цим необхідні глибокі перетворення техніки і технології, трансформація способу виробництва настільки, щоб існуючі виробничі пропорції набули якісно іншого виду. З цією метою необхідно не призупиняти технічний прогрес, а прискорювати, принципово змінивши його спрямованість.

Модель так званого лінійного технічного прогресу має обнадійливу альтернативу: забезпечення за допомогою новітньої техніки і технології потреб суспільства у вихідних продуктах природи не шляхом валового нарощування їх видобутку, а за рахунок скорочення питомих затрат на одиницю продукції кінцевого споживання.

Досягнута завдяки цьому зміна основних відтворювальних пропорцій забезпечить:

- 1) зниження темпів і зменшення масштабів руйнування природного середовища;
- 2) суттєве підвищення життєвого рівня не за рахунок росту валових обсягів виробництва, а завдяки збільшенню частки сукупного продукту, спрямованого на споживчі потреби;
- 3) створення відповідних економічних передумов для регулювання чисельності населення.

Для цього необхідно кардинально змінити обсяги видобутку, переробки і споживання паливно-енергетичних та мінерально-сировинних ресурсів. Цей сектор є капітало- і ресурсомістким, до того ж він значно впливає на стан навколишнього середовища. Потреби господарства у цих видах сировини та енергії можна успішно забезпечувати, підвищуючи комплексність їх переробки, впроваджуючи безвідходні технології виробництва, знижуючи матеріало-, фондо- та енергомісткість. Відомо, що під впливом енергетичної кризи 70-х рр. XX ст. у країнах Заходу витрати сировини й енергоносіїв були скорочені на третину. Таким чином, винайдення і масове застосування новітніх видів техніки і технологій, здатних економити не стільки живу, скільки уречевлену працю, є у сучасних умовах альтернативою нарощування масштабів природокористування.

Прагнення до дедалі більшого нарощування обсягів видобутку, переробки і споживання природних ресурсів значною мірою зумовлене нерівномірним їх розподілом між регіонами і країнами, галузями і соціальними групами, неекономічним виробничим і особистим споживанням. Скорочення надмірного споживання - виробничого і особистого, розумне стримування норм і обсягів

споживання забезпечать економію ресурсів, оздоровлення середовища життя, зменшення антропогенного тиску на природне середовище та збереження його раціональної рівноваги.

Прогрес науки і техніки, підвищення на його основі ступеня організованості суспільно-природної взаємодії розширять можливості застосування охарактеризованих заходів по відверненню екологічної катастрофи.

Слід зазначити, що індустріально розвинуті країни світу значно раніше прореагували на теорію циклічного розвитку російського вченого зі світовим іменем М.Д. Кондратьєва. Його вчення про великі цикли кон'юнктури обґрунтовує зміну стадій розвитку економіки внаслідок нерівномірності освоєння відкриттів і винаходів: революції, еволюції, кризи [21, с. 32]. На стадії революційної перебудови економіки у рамках великих циклів у міру освоєння нових досягнень у науці і техніці відбувається поступова заміна базових галузей і обслуговуючої інфраструктури. В результаті цього змінюються джерела енергії і предмети праці, починає зростати структурна ефективність.

Країни перехідної економіки, у тому числі й Україна у складі колишнього СРСР, увійшли в новий технологічний цикл на початку 50-х років, коли прискореними темпами стали розвиватись електроніка, нафтохімія, атомна енергетика та інші нові галузі промисловості, в той час як індустріально розвинуті країни з середини 70-х рр. вступили в революційну стадію наступного технологічного циклу. Величезні капіталовкладення, зростаючі обсяги використовуваних матеріальних ресурсів мали негативний вплив на стан природного середовища. Відповідно до теорії великих циклів кон'юнктури, слідом за появою нових галузей настає етап їх еволюційного розвитку і розширення, заміни усього технологічного ланцюга у господарському комплексі. Враховуючи те, що ефективність впродовж десятиріч оцінювалась кількісним ростом валового суспільного продукту (ВСП), акцент робився на розширенні добувних, сировинних галузей, оскільки ріст матеріаломісткості збільшує валову продукцію. При цьому прогнозування здійснювалось від досягнутого, тобто воно не ставало базою для вироблення довгострокової стратегії перебудови сформованих пропорцій. Коли б за основу прогнозування брались динаміка добробуту та якість життя, то пріоритет отримували б галузі, які забезпечують потреби людини. За таких умов до прогнозованих показників кінцевого споживання слід включати екологічну чистоту довілля та комплексність використання природної сировини.

Еволюційний розвиток структури економіки поступово вичерпує потенціальний запас ресурсів, поглинає дедалі більше інвестицій з кінцевого продукту, знижуючи загальну структурну ефективність. Настає фаза кризи, яка потребує проведення структурного маневру на основі довгострокових прогнозів – структурних і екологічних – та врахування циклічності розвитку.

В основі нової стратегії розвитку провідне місце мають займати:

а) забезпечення технологічного перевороту шляхом заміни застарілої техніки і збільшення частки високотехнологічної, наукомісткої й екофільної продукції;

б) соціальна переорієнтація економіки, різке зростання галузей соціального комплексу у структурі суспільного відтворення;

в) розширення експортного потенціалу і підвищення конкурентоспроможності продукції.

Зважаючи на те, що абсолютно чистого в екологічному відношенні виробництва практично немає, ступінь його чистоти неухильно підвищується. Попередження забруднень середовища можна розглядати як процес постійного вдосконалення господарської діяльності, наближення її до ідеалу – замкнутого виробництва, подібно до замкнутих циклів у біотичних системах. Саме це і є передумовою синтезу природничих і технократичних теорій сталого розвитку.

Суттєвий доробок в опрацювання теорії сталого розвитку внесли вчені, які віддають перевагу економічним регуляторам еколого-виробничої збалансованості, вдосконаленню ринкового регулювання процесів суспільно-природної взаємодії (Д. Макінтош, Р. Солоу, А. Пігу, А. Ендрес та ін.). *“Неокласична теорія екологічного регулювання”* А. Пігу доводить ефективність такого господарського механізму природокористування, який дозволив би трансформувати так звані зовнішні (екстернальні) витрати – на компенсацію екологічних збитків - у внутрішні (інтернальні) – витрати по їх запобіганню, які мають включатись у собівартість та ціну продукції [22]. За таких умов на зміну стереотипу екстреного реагування на кризу навколишнього середовища має прийти стратегія превентивного управління ризиком. Як справедливо зазначає Е. фон Вайцекер, один з співавторів книги *“Смена курса”*, підготовленої 50 провідними бізнесменами світу, *“...ринкова економіка може згубити навколишнє середовище і себе, якщо не дозволить цінам говорити екологічну правду”* [9, с. 15]. Необхідний так званий *“абсолютний облік витрат”*, який передбачає включення у собівартість продукції екологічних витрат, а також цінове

відображення екологічних збитків. Оскільки сили стихійного ринку не в змозі захистити суспільство від екологічних витрат, А. Ендрес пропонує систему прийняття рішень, засновану “на інтерналізації зовнішніх ефектів”. Вона включає податки, збори і сертифікати як стимул еколого-технічного прогресу [22, с. 10]. Поряд з цим важливу роль має відігравати державна політика, заснована на таких принципах природокористування: а) встановлення державних нормативів, виходячи з прийнятих стандартів на продукцію, стічні води, атмосферні викиди тощо; б) самоконтроль компаній або галузей за своїм виробництвом шляхом моніторингу; в) регулювання ринкової вартості сировини, товарів, послуг за допомогою державних структур [22, с. 9].

Поєднання економічних методів і ефективного моніторингу може послабити господарський пресинг на природу. Важливу роль могло б відіграти запровадження системи уніфікованих національних рахунків (УНР), які б фіксували екологічні збитки і масштаби виснаження природних ресурсів.

Теорії екологічного регулювання пропонують з метою ефективного використання ВВП для забезпечення цілей сталого розвитку включати при розрахунку цього показника витрати на відновлення та захист природного середовища або превентивні заходи, вартість виснаження природних багатств і грошове відображення нанесених екологічних збитків. Різниця між ВВП і сумою екологічних витрат дасть величину чистого національного продукту [23, с. 9].

Кожна з охарактеризованих груп теорій не здатна повного мірою охопити усі аспекти досягнення сталого розвитку. Необхідний синтез найбільш раціональних їх “зерен” (ідей) з обов’язковою корекцією суспільної свідомості, зміною філософії буття. Змінити напрям суспільного розвитку імовірно за умови радикальної перебудови культурологічної основи суспільства. У зв’язку з цим важливого значення набуває “проблема культури і способу життя, пов’язана з людською діяльністю взагалі і з удосконаленням технологій зокрема” [24, с. 17]. Ця проблема пронизує прямо чи опосередковано кожен з охарактеризованих теоретичних підходів до трактування сталого розвитку. Так, реалізація технократичних теорій з усією очевидністю демонструє як безпосередньо, так і через екологію зв’язок нових структурних циклів з освітнім рівнем (новою якістю знань) соціуму.

У контексті природничих теорій сталого розвитку необхідно замінити світоглядний принцип “антропоцентризму” на “біосфероцентризм”. Останній, зрештою, також спрямований до

людини, але не безпосередньо, а опосередковано, через необхідність збереження її домівки - біосфери як умови існування будь-якої форми життя, включаючи людське. Отже, біосфероцентризм є більш зрілою формою антропоцентризму, засобом подолання “видового егоїзму” [8, с. 65]. Усвідомлення людиною своєї нерозривності з усім живим на планеті, формулювання цілей розвитку і прогресу, відмінних від цілей простого виживання, є фундаментальними критеріями духовності суспільства. На це вказував у своїй праці “Человеческие качества” і член Римського клубу А. Печчеї, який підкреслював: “Точні науки і заснована на них техніка досягли воістину гігантських успіхів, однак науки про людину, мораль і суспільство плетуться десь позаду” [25, с. 13].

Нарешті, зростаюча роль механізму прийняття рішень у поступі людства до сталого розвитку потребує високого рівня гуманітарної культури політиків і управлінців. З цього приводу справедливим було зауваження польського письменника Станіслава Лема у його виступі на Конференції в Ріо-де-Жанейро: “Зростаючій складності державних, соціальних, технічних і глобальних проблем протистоїть зниження рівня компетентності політиків” [26, с. 172]. Ще складнішим видається процес подолання споживацької психології широких верств суспільства, змін у його ментальності стосовно турботи про середовище свого життя та життя своїх нащадків. Без розв’язання окреслених культурологічних проблем неможливе входження у світовий цивілізаційний процес.

Підсумовуючи охарактеризовані теоретичні концепції, слід виокремити синтезуючу їх ідею, що передбачає скоординовану взаємодію суспільства і природи, при якій, спираючись на всебічне наукове пізнання і високорозвинуту техніку, людство здійснює управління соціальними явищами відповідно до можливостей біосфери. На думку філософів Г.В. Платонова та Є.В. Гірусова, сталий розвиток - це “перехід від нинішньої, внутрішньо суперечливої соціосфери, у якій змушені співіснувати біосфера і руйнуюча її техносфера, до внутрішньо гармонійної ноосфери” [8, с. 65].

При розробці Національної стратегії переходу до сталого розвитку наша країна повинна використовувати як кращі досягнення світової наукової думки, так і значний доробок вітчизняних вчених.

Ідея триєдиної паритетності розвитку простежується у працях українських вчених упродовж більш ніж двох десятиріч у вигляді вчення про комплексний і пропорційний розвиток територій

(М.М. Паламарчук, П.В. Волобой, В.А. Поповкін, М.Д. Пістун, Ф.Д. Заставний, О.І. Шаблій та інші).

Найбільш логічне і завершене концептуальне оформлення отримала ця ідея у наукових розробках Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту економіки НАН України та Інституту географії НАН України. Значний внесок у розробку концептуальних засад національної стратегії сталого розвитку внесли С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин, В. Кухар, І.І. Лукінов, Л.Г. Руденко, В.Я. Шевчук, П.Г. Шищенко, І.О. Горленко та інші.

З метою опрацювання національної моделі сталого розвитку в Україні створено Наукову раду з проблем навколишнього середовища і розвитку при Національній Академії наук. Розроблений під керівництвом Мінекобезпеки проект Концепції сталого розвитку України, незважаючи на зволікання Верховної Ради з його затвердженням, є надзвичайно важливим теоретико-методологічним документом, що відображає національне бачення і такого продукту глобалізації, як сталий розвиток. Готові ми до того чи ні, перехід на засади сталого розвитку - тенденція загальносвітова (глобальна) й альтернативи йому немає. Звичайно, фактор часу тут не останній, однак, враховуючи складність процесу, його необхідно ретельно осмислити і якнайшвидше вжити адекватних дій.

Проект Концепції (далі - Концепція. - *Прим, авт.*) сталого розвитку України включає чотири розділи: цілі, принципи та завдання сталого розвитку; основні напрями і пріоритети забезпечення сталого розвитку; засоби реалізації Концепції переходу України до сталого розвитку; етапи переходу до сталого розвитку [17].

Виходячи з притаманних нашій державі геополітичних, ресурсних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостей, основними цілями сталого розвитку проголошено економічне зростання, охорону довкілля, забезпечення соціальної справедливості, раціональне природокористування, поліпшення демографічної ситуації та міжнародне співробітництво у галузі раціонального використання екосистем.

Основне завдання економічного зростання трактується у Концепції як формування соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення високої якості життя населення за умов раціонального споживання матеріальних ресурсів. Раціоналізація природокористування та охорона довкілля, відповідно до Концепції, мають здійснюватись на основі екологічного імперативу розвитку продуктивних сил суспільства, концентрації зусиль на усуненні

причин забруднення природного середовища, збурювання динамічної рівноваги екосистем, а не їх наслідків.

Під соціальною справедливістю у Концепції розуміється забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального добробуту нинішнього і майбутніх поколінь. Реалізація цілей сталого розвитку можлива за умов радикальної структурної перебудови народного господарства, зміни співвідношення виробництва і споживання, забезпечення національної безпеки країни у широкому розумінні - економічній, соціальній та екологічній. Особливе місце у забезпеченні переходу до сталого розвитку відводиться підвищенню рівня організації природокористування. Поряд зі зменшенням ресурсомісткості виробництва це означає зміну відношення суспільства до природи як скарбниці дарових ресурсів, широке впровадження економічного механізму природокористування, докорінну перебудову суспільно- природної взаємодії.

Найважливішими принципами сталого розвитку визнані гармонізація співіснування людини і природи, забезпечення права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього і майбутніх поколінь, відповідальність держави за стан навколишнього середовища. Досить актуально і обнадійливо звучить проголошений Концепцією принцип доступу широких верств населення до екологічної інформації та здійснення громадської експертизи господарських об'єктів.

Серед напрямів і пріоритетів забезпечення сталого розвитку чільне місце посідає розвиток людини і її соціальні гарантії. Здорове і повноцінне життя, гуманізація суспільства, активізація соціальної політики та реалізація соціальних зобов'язань держави по відношенню до її громадян - такі соціальні імперативи цивілізованого суспільства, проголошені у національній Концепції сталого розвитку. Йдеться про розвиток (прогрес) не заради розвитку, а заради людини, її потреб, інтересів нинішнього і майбутніх поколінь у сприятливих соціальних та екологічних умовах існування.

Другий пріоритет, покликаний забезпечити перехід на засади сталого розвитку, – макроекономічні перетворення, надання соціальної спрямованості трансформованій на ринкових засадах структурі матеріального виробництва і споживання. Передбачається обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, нарощування обсягів виробництва продукції, що має закінчений технологічний цикл і сприяє ефективному використанню природно- ресурсного потенціалу, формування ефективної міжгалузевої

структури виробництва, покликаної комплексно використовувати усі види ресурсів. Розвиток економічно збалансованого аграрного виробництва, нарощування обсягів виробництва високоякісних продуктів харчування, впровадження екологічно прогресивних, адаптованих до місцевих умов, технологій виробництва сільськогосподарської продукції сприятимуть підвищенню добробуту і здоров'я людей, раціональному використанню потенціалу агропромислового комплексу, розширенню експортної бази.

Окремо виділені основні напрями перебудови взаємодії з навколишнім середовищем енергетичної галузі – базової основи сучасного господарського комплексу України. Підвищення технічного рівня й екологічної безпеки електростанцій, перехід на ефективні технології використання палива, розвиток нетрадиційної енергетики, розв'язання проблем переробки та заховання радіоактивних відходів - такий, далеко неповний, перелік необхідних трансформацій в енергетиці країни. Особливо актуальною, крім зазначених, є проблема оновлення технологій, зменшення енергомісткості та енерговитрат, яка має міжгалузеве народногосподарське значення.

У Концепції серед пріоритетів сталого розвитку належне місце займає еколого-економічна політика держави. Її особливістю є здійснення превентивних заходів, серед яких - послідовна екологізація усіх ланок суспільного життя, перехід до екологічно чистих технологій виробництва, впровадження економічних методів природокористування, юридична і фінансова відповідальність суб'єктів господарювання за стан та практичне вирішення природоохоронних проблем, створення надійних систем моніторингу навколишнього природного середовища. Заходи прямої дії, передбачені еколого-економічною політикою держави, спрямовані на формування нормативно-правової бази у галузі збереження і відтворення природних ресурсів, зниження ресурсомісткості виробництва, економію ресурсів та оздоровлення довкілля, контроль за додержанням регламентів природокористування та ефективний моніторинг стану навколишнього природного середовища. Здійснення заходів, передбачених державною еколого-економічною політикою, можливе за умов розробки кадастрів природних ресурсів та економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу, об'єктивної характеристики ступеня гостроти і складності екологічних проблем.

Стратегічним пріоритетом забезпечення сталого розвитку є розвиток регіонів. Він є запорукою поліпшення найважливіших територіальних пропорцій, фактором досягнення природно-

господарської збалансованості, ефективного і повного використання внутрішньорегіональних умов і ресурсів, здійснення регуляторної політики, реструктуризації регіональних господарських комплексів з врахуванням екологічної місткості екосистем.

Особлива роль у Концепції відведена формуванню регіонального господарського механізму, здатного регулювати соціально-економічний і екологічний розвиток, у тому числі й антропогенний вплив на довкілля.

Нова регіональна політика, як засіб переходу на засади сталого розвитку, покликана гармонійно поєднувати загальнонаціональні і регіональні інтереси. Як зазначається у Концепції, реалізація регіональної політики дасть змогу:

- врахувати особливості кожного регіону, своєрідність природно-географічних, ресурсних, історичних, економічних, соціальних та інших умов у контексті загальнодержавних інтересів;

- визначити оптимальні обсяги та джерела покриття потреб регіонів у багаточільових ресурсах, зокрема – сировинних і паливно-енергетичних, встановити ієрархію споживачів ресурсів;

- забезпечити зміщення функцій у системі реформування в регіони та поліпшити конструктивність і ефективність реформ, надати їм соціально-екологічної спрямованості;

- створити ефективні механізми для регулювання соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів з наданням додаткових повноважень органам місцевого самоврядування щодо формування і використання місцевих бюджетів, валютних фондів, у тому числі й на вирішення екологічних проблем. Дієвим засобом реалізації регіональної політики сталого розвитку мають бути державні регіональні програми еколого-економічного і соціального розвитку, пріоритетними напрямками яких є комплексний розвиток продуктивних сил і соціально-екологічне відродження території [17, с. 5].

Сталий розвиток поселень, передбачений Концепцією як один з пріоритетів, має бути спрямований на удосконалення екістичної сфери, прискорення розвитку соціальної інфраструктури, комплексну соціально-економічну розбудову сільських поселень, екологізацію виробництва, тобто гармонізацію відносин з природою у безпосередньому середовищі життя людини та її господарської діяльності.

Реалізація сталого розвитку в Україні значною мірою забезпечуватиметься її участю у міжнародному співробітництві. При

цьому у Концепції наголошується на необхідності врахування екологічних інтересів нашої країни, прагненні до міжнародної системи екологічної безпеки, переході на міжнародні стандарти, норми і вимоги, які регламентують природокористування.

В цілому національна Концепція сталого розвитку інтерпретує докорінні питання життєдіяльності суспільства. Однак, аналізуючи її зміст, складається враження про перенесення на український ґрунт глобальних положень, окремі з яких виглядають абстрактно і відірвано від національних реалій та складнощів. Даний документ має вигляд декларації і не містить чіткої, конкретної програми дій та установки виконавчій владі. Зрозуміло, що вимагати від концептуального, програмного документа набору конкретних, детальних “рецептів” не варто, але окреслення, обрис загального курсу щодо сталого розвитку у ньому мав би бути.

Вважаємо за необхідне викласти деякі власні міркування стосовно окремих розділів і положень національної Концепції сталого розвитку. Насамперед цілі, сформульовані у даному документі, - універсальні. Серед них - і такі, які не мають прямого відношення до розв’язання проблеми, наприклад освіта, забезпечення її доступності і безкоштовності, або житло (забезпечити житлом за рахунок держави соціально незахищених громадян [17, с. 7]), чи розвиток художньої і професійної творчості.

Цільовими орієнтирами у досягненні сталого розвитку мають бути ті, які (прямо чи опосередковано) забезпечуватимуть позитивну трансформацію продуктивних сил, відносин природокористування і суспільно-природної взаємодії. Надто нечіткими є параметри сталого розвитку, особливо екологічні. Які саме показники якості атмосферного повітря чи водних ресурсів можуть слугувати критеріями сталого розвитку, адже загальновідомим є те, що не всяке забруднення спричиняє екологічні наслідки. Незрозумілим залишається питання, яку стратегію обирає наша країна у переході на засади сталого розвитку.

Крім того, ряд важливих положень “Порядку денного на XXI століття” не знайшли відображення у проекті національної Концепції сталого розвитку. На відміну від аналогічного документа Російської Федерації, національна Концепція не містить аналізу та оцінки стартових умов переходу до сталого розвитку, у ній відсутні обґрунтовані критерії і показники сталого розвитку, а також регіоналізація. Більше того, якщо здійснити порівняльний аналіз структури і змісту національної Концепції з концепцією сталого

територіального розвитку ФРН [1, с. 11], то очевидними є такі суттєві її недоліки:

а) відсутність прив'язки до території – основного ресурсу багатопільового призначення, “носія” усіх інших видів ресурсів, передусім природних, та “поля” життєдіяльності і виробничої діяльності;

б) невизначеність співвідношення між процесами глобалізації і регіоналізації при формуванні цілей і пріоритетів сталого розвитку країни;

в) брак чіткого усвідомлення ролі територіального управління як інструмента інтродукції екологічного імперативу в практику господарювання;

г) невизначеність щодо строків і етапів переходу країни на засади сталого розвитку.

Непоследовність трансформаційних процесів, їх недостатнє нормативно-правове і законодавче забезпечення ускладнюють визначення принципово нової філософії взаємовідносин суспільства і природи, нових правил розвитку продуктивних сил, впровадження основних положень проекту Концепції сталого розвитку у практику управління державою і регіонами.

Більшість економічних реформ і трансформаційних процесів, які їх супроводжують, запроваджуються за вказівкою згори. Одна фаза трансформацій не підготовлена належним чином попередньою фазою і не узгоджена з наступною. Так, опрацювання політичних і юридичних трансформаційних заходів повинно передувати розробці концептуальних засад планування та прогнозування розвитку продуктивних сил; наступними фазами трансформаційних процесів мають стати реструктуризація господарства, розвиток нових (нетрадиційних) зовнішніх і внутрішніх функцій підприємств і регіонів. Нарешті відправною точкою переходу на засади сталого розвитку має стати стабілізація й активізація економічного життя країни та її регіонів за якісно нових ціннісних пріоритетів суспільства- соціоекологічних. При цьому необхідно враховувати, що саме соціальні процеси, спричинені екологічними факторами, мають, як правило, регіональну основу. У такому контексті взаємозв'язок та взаємозумовленість сталого розвитку і регіональної політики - очевидні. Характер цього зв'язку - лінійний, в якому параметри сталого розвитку - функція, а регіональна політика - один з аргументів.

Актуальність і вагомість проблем переходу до сталого розвитку спонукає до узагальнення окремих теоретичних положень,

систематизації і конкретизації основних термінів і понять, формування їх чіткої дефініції, а також уточнення та конкретизації окремих складових Концепції сталого розвитку через призму власного бачення автора.

Як уже зазначалось, поняття “сталий розвиток” еволюціонує у вітчизняній науці від понять “комплексний”, “пропорційний”, хоча за своїм змістом не тотожне їм. При семантичній визначеності цього поняття у науковій літературі також застосовуються близькі до нього терміни “збалансований”, “стійкий”, “самовідтворювальний” тощо. Кожен з них, позначаючи один і той же напрям, тип розвитку, має свій логічний відтінок. Так, збалансований розвиток асоціативно споріднений з поняттям “рівновага”, “узгодженість”. Атрибутом поняття “стійкий” є визначена тенденція [27, с. 127].

Термін “сталий розвиток” зумовлює неприйняття його багатьма вченими і практиками, оскільки у ньому одне слово неначе заперечує, відкидає інше. “Сталий” (усталений) розвиток, відбиваючи паритетність (рівноцінність) у тріаді “природа-економіка-соціум”, не обов’язково означає ріст (кількісні зміни), а, передусім, це -якісні зрушення у суспільно-природній взаємодії. Загалом, при властивих кожному із зазначених понять відтінках, вони покликані адекватно відобразити трансформаційні процеси на етапі близької перспективи реалізації Концепції, завданням якої є розвиток, урівноважений з екологічною місткістю території [27, с. 127].

Виходячи із суті видового поняття “сталий розвиток”, слід дати більш чітке тлумачення термінам “економічний ріст” і “соціально-економічний розвиток”. Основна грань, яка розмежовує ці два поняття, - відмінність цілей, до яких або через механізм відповідних управлінських рішень, або стихійно “прагнуть” означувані ними процеси. Мета соціально-економічного розвитку - поліпшення якості життя людини, в той час як стратегія економічного росту часто-густо передбачає ріст виробництва лише заради росту виробництва, даючи короткотерміновий ефект і негативно впливаючи на соціокультурну та екологічну ситуацію. Таким чином, саме соціально-економічний розвиток, а не економічний ріст, забезпечує сталість, узгодженість, збалансованість [27, с. 127].

Стратегія, орієнтована лише на ріст виробництва, суперечить цілям розвитку території. Насправді ж, суспільство зацікавлене не лише у виробництві якомога більшої кількості товарів, не лише у підвищенні матеріального добробуту, але й у забезпеченні здорових і повноцінних умов життя, що потребує багатофункціональної організації простору (території). Отже, концептуально сталий

розвиток не можна обґрунтувати абстрактно, у відриві від території [27, с. 127].

З точки зору економічної теорії, до структури продуктивних сил в усіх формаціях належать використовувані людьми сили природи. Характеризуючи специфіку природних ресурсів як фактора виробництва, П. Самуельсон акцентує на “незмінності їх пропозиції” (обмеженості, вичерпуваності. – *Прим, авт.*), з одного боку, та “нееластичності пропозиції, що зумовлює формування ренти або власне економічної ренти” [28, с. 437], з другого. Зазначені особливості природних ресурсів безпосередньо вказують на необхідність їх урівноваженого з “природною пропозицією” господарського використання та платність природокористування. Використання сил природи у процесі праці, намагання людей пристосувати до своїх потреб нові джерела енергії, корисних копалин тощо, суперечність між людиною і природою, яка виникає в результаті цього, є внутрішнім джерелом розвитку самої системи продуктивних сил [20, с. 67]. Отже, суперечності між життєдіяльністю людини і її господарською діяльністю виявляються у формі потреб людей, їх інтересів, мотивів і є ендогенною рушійною силою розвитку продуктивних сил. На думку академіка М.І. Долишнього, “природний капітал - це внутрішня енергія соціально-економічних процесів” [29, с. 26]. І раціональні, і нераціональні способи використання природно-ресурсного потенціалу зрештою замикаються на виробництві і техніці, які розвиваються у соціально-економічних системах. Структуру і функції цих систем, на відміну від природних, можна цілеспрямовано регулювати залежно від поставлених цілей і завдань. Австрійський економіст К. Менгер вважав чинником виробництва “прогрес знання про найефективніше використання ресурсів” [30, с. 71]. Характеризуючи спосіб ресурсокористування, К. Маркс зазначав: “...технологія виявляє активне відношення людини до природи, безпосередній процес виробництва її життя, а разом з тим і її суспільних умов життя” [31, с. 383]. Отже, поєднання економічних і соціальних процесів з певною територією, її природними ресурсами та знаннями про їх ефективне використання формує регіональне середовище виробництва і життєдіяльності. Іншими словами, природа оцінюється як простір, ресурс, енергія та капітал абстрагованого територіального соціально-економічного організму. Виходячи з цього, стале використання природно-ресурсного потенціалу й управління природною складовою означає не їх “консервування” на одному і тому ж рівні, а тим більше не отримання максимальних прибутків шляхом надмірної експлуатації природних ресурсів і

деградації навколишнього середовища, а досягнення довготривалого і сталого ефекту з урахуванням відновлення природного капіталу. Як справедливо зазначають М.І. Долішній та Л.І.Гринів, “будучи просторово локалізованим, природний капітал безпосередньо пов’язаний з механізмом обмінних процесів енергією і речовиною із зовнішнім середовищем. Цей механізм є специфічним для кожної конкретної території, що зумовлює диференціацію їхніх економічних можливостей щодо обсягу використання природного потенціалу” [29, с. 26]. Такий підхід є послідовним розвитком теорії В.І. Вернадського про формування круговоротної системи ресурсокористування. Його реалізація можлива шляхом:

- а) пізнання та оцінки просторових закономірностей перетворень і переміщень речовини природи у процесі її використання людиною і природно-ресурсного комплексоутворення (теоретичні аспекти);
- б) впровадження ресурсно-територіального принципу розробки програм розвитку регіонів (практичний аспект).

Важливою теоретичною домінантою в концептуальному обґрунтуванні моделі сталого розвитку повинно стати вчення про циклічність розвитку, яка зумовлює радикальні зміни як у продуктивних силах, так і у виробничих відносинах.

У філософському розумінні сталий розвиток - це розвиток по спіралі. Елементи циклічності (стадійності), регулярної повторюваності подій, явищ і процесів поєднуються з односпрямованою послідовною траєкторією. Говорячи про стадійність просторових процесів суспільно-природної взаємодії, не можна абстрагуватись від уявлень про такі стадії розвитку: зміну пропорцій між сферами економіки - на макрорівні; перерозподіл між провідними галузями виробничої і невиробничої сфери - на мезорівні; зміну пропорцій між підгалузями і виробництвами, інновацію продукту, впровадження нових екофільних технологічних процесів – на мікрорівні. Згідно з теорією М.Д. Кондратьєва, у соціально-економічному розвитку існують довгі і короткі стадії (цикли). Періоди кардинальних інновацій тривають десятиріччя, докорінні внутрішньогалузеві зрушення відбуваються за кілька років [21, с. 47]. Різномасштабність і накладання стадій різної тривалості створюють складну хроноструктуру господарства. З її ієрархічними рівнями взаємодії ієрархія просторової (регіональної) структури, в рамках якої зміна стадій відбувається в міру поширення нових явищ від центрів до периферії. Циклічна зміна технологічних стадій породжує нову якість виробництва і природокористування. Саме тому для стратегії віддаленої перспективи більш прийнятними є поняття

“екорозвиток” і “екологічно сталий розвиток”. Ці поняття відображають якісно нову виробничо-технологічну основу суспільства. Запропоновані О.О. Григор’євим і К.Я. Кондратьєвим, ці поняття означають нову якість суспільного розвитку, заснованого на наукомістких і екофільних технологіях та ренатуралізації природи [32, с. 17]. Вибір напрямів взаємодії суспільства і природи, при яких економія ресурсного потенціалу і його раціональне використання і в регіональному, і в глобальному масштабах стануть основними критеріями вибору мети розвитку, дедалі більше оптимізуватиметься завдяки зростаючому технологізму виробничих процесів і підвищенню якості продуктивних сил.

Стосовно шляхів і засобів реалізації завдань сталого розвитку доцільно зауважити, що у нашій країні накопичений позитивний досвід прогнозування і вирішення народногосподарських проблем з допомогою випробуваних часом і практикою “Схем розвитку і розміщення продуктивних сил”, “Програм розвитку регіонів” та індикативних планів. При їх розробленні необхідно прагнути до якомога більшої збалансованості за всіма видами ресурсів і блоками - економічним, соціальним і екологічним - відповідно до індикаторів і критеріїв сталого розвитку.

Дієвими важелями у досягненні сталого розвитку країни і регіонів мають стати територіальне управління та науково обґрунтована регіональна політика. Поєднання багатоцільового використання території, заснованого на територіальних інтересах, з територіальним управлінням і регіональною політикою здатне забезпечити механізм практичного втілення імперативів сталого розвитку.

1.2. Регіональна політика як фактор збалансованого розвитку продуктивних сил країни

Сучасна науково-технічна революція та інтернаціоналізація світового господарства спричинили формування глобалізованої “соціально-економічної мегамоделі” [1, с. 67], розвиток якої, окрім загальносвітового вектора, має національні і регіональні вектори. Ці об’єктивні процеси забезпечують стабільність світогосподарських зв’язків, згладжують проблеми макроекономічного характеру, стимулюють економічне зростання. Глобалізація в цілому забезпечує прогрес національних економічних комплексів і, власне, виробничого сектора. Зростаючі відкритість економіки та технологізм виробничих процесів зумовлюють послаблення бар’єрної функції державних

кордонів та високу залежність створення національного багатства країн світу від економічних суб'єктів інших країн, передусім індустріально розвинутих.

Процеси глобалізації спричиняють високу залежність структури національного виробництва і фінансів від зовнішніх угод. В результаті цього поглиблюється залежність економіки і соціального добробуту країн та регіонів від зовнішніх центрів прийняття рішень і розробки нових технологій. Складається парадоксальна ситуація, при якій науково-технічний прогрес і кредитні фінансові ресурси перетворюються у вирішальний фактор економічного і соціального розвитку, а люди на місцях позбавлені можливостей управляти ними. В результаті цього на фоні незначної позитивної і короткотермінової макроекономічної динаміки знижується рівень життя людей, погіршується демографічна ситуація, загострюються екологічні проблеми, деградує природне середовище.

Абстрактний економічний простір, в якому панують транснаціональні корпорації і міжнародні фінансові інститути, що керуються лише критеріями економічної ефективності, дедалі більше протистоїть вкрай різноманітному у соціально-економічному, екологічному і культурному відношеннях реальному земному простору.

Стрімкі зміни у загальній структурі економіки, розвиток наукомістких виробництв і криза старих галузей промисловості, відомі під назвою “розколу кон'юнктури”, відображаються на регіональних пропорціях і шансах окремих регіонів. Регіони з більш сприятливою кон'юнктурою привабливіші для реалізації престижних замовлень і проектів, для іноземного інвестування та розвитку підприємництва. В цих умовах гостро постає питання про підвищення ролі управління соціально-економічним розвитком господарської території.

У практиці країн Заходу в останній третині ХХ ст. апробовані неоліберальна та неокейнсіанська моделі розвитку регіонів.

Суть неоліберальної моделі полягає у прагненні до максимального захисту ринків і регламентованого координування економічної діяльності. При цьому втручання держави у регулювання цих процесів у регіонах мало обмежені можливості. Денаціоналізація базових галузей у депресивних районах Великобританії у 80-х рр. сприяла галузевій диверсифікації виробництва і спричинила прискорене економічне зростання. Розвиток ноу-хау та залучення інвестицій зумовили структурну перебудову і зміну регіональної спеціалізації у багатьох країнах Західної Європи.

Неокейнсіанська модель регіонального розвитку ґрунтується на теорії економічного зростання Харрода-Домара, згідно з якою стимулами регіонального розвитку є інвестиції та технічний прогрес, які забезпечують можливість стійкого зростання [2, с. 213].

Обидві моделі регіонального розвитку вказують на обмеження функцій держави і розширення самостійності регіонів у прийнятті рішень. Крім того, об'єднують ці моделі в основних їх рисах стимулятори регіонального розвитку: науково-технічний прогрес, інвестиції, фінансові можливості наднаціональних інституцій, тобто глобалізація.

Актуальність проблеми регіонального управління на практиці посилюється всезагальним вибухом політичного, економічного й екологічного регіоналізму, особливо в країнах, у яких здійснюються масштабні трансформаційні процеси.

Науково-технічна революція докорінно змінює цілі, критерії і функції розвитку господарської території, соціальні й екологічні вимоги до неї. Як зазначає польський економіст К. Сецомські, “найбільш гострою проблемою територіального розвитку суспільства є його поєднання з теорією соціально-економічного росту та спільний пошук нового змісту процесів розвитку як в економіці, так і у суспільстві... Це означає необхідність інтенсивних розробок проблем територіального розвитку в теоретичному та практичному аспектах” [13, с. 31]. До того ж перехід науково-технічної революції у науково-виробничу обумовлює екологічну детермінованість структурної народногосподарської політики загалом і територіальної структурної політики зокрема. Екологічні фактори соціально-економічного розвитку по своїй суті є регіональними. Вони обумовлюють зрушення у територіальній організації суспільного життя та формування регіональних (локальних) політичних інтересів. Отже, регіональний вимір має і політика сталого розвитку та принципи і механізми її реалізації.

Успіхи в регіоналізації безпосередньо пов'язані з розвитком регіонального управління. Проте враховуючи, що регіоналізм здатний побувати історико-культурних і політичних (сепаратистських) та екологічних (рухи “зелених”) проявів, необхідний виважений підхід до здійснення регіональної політики. Як одна з функцій регіонального управління, регіональна політика покликана забезпечувати стимулювання та збалансованість розвитку регіонів, їх територіальну єдність і цілісність, збереження єдиного загальнодержавного економічного простору і дотримання загальних “правил гри” на цьому просторі.

Практика країн з ринковою економікою свідчить про високу ефективність збалансування продуктивних сил країни шляхом проведення обґрунтованої регіональної політики. Усвідомлення її необхідності витікає з нездатності вільного ринку та окремих, розрізнених рішень підприємців нівелювати відмінності розвитку, що складає суть неокласичного синтезу – однієї з моделей регіонального розвитку.

У класичному розумінні регіональна політика - це система дій і гарантій, спрямованих на реалізацію державних інтересів у регіонах та забезпечення місцевих інтересів самих регіонів на основі досягнення балансу й ефективної взаємодії між ними. Це означає, що соціально-економічний і екологічний розвиток країни буде ефективним лише при забезпеченні регіонально-диференційованих механізмів реалізації загальнодержавних цілей з врахуванням специфічних суспільно-територіальних особливостей регіонів: природно-ресурсного і демографічного потенціалів, структури і спеціалізації виробництва, характеру екологічної ситуації, якості життя населення тощо.

Особливого значення набуває державна регіональна політика у країнах перехідної економіки з широким спектром трансформаційних процесів.

За тривалий період жорсткого централізованого відомчого управління і колишні союзні республіки - нині суверенні держави, і їх регіони звикли до командно-адміністративного стилю управління, відвикли від ініціативного господарювання. Поза увагою державних і місцевих органів управління залишались територіальні проблеми, особливо соціальні й екологічні. У неповній мірі використовувались такі фактори розвитку регіонів, як історичний, геополітичний, екологічний тощо. Відомчі методики розміщення продуктивних сил ігнорували територіальні інтереси, не передбачали компенсації витрат по інфраструктурному забезпеченню, не враховували асиміляційної місткості геоекосистем. Сучасні кризові явища, що мають місце в реальному секторі, демографічній та екологічній ситуації в Україні, вимагають докорінної зміни соціально-економічної та екологічної політики на макро-, мезо- і мікротериторіальних рівнях.

У зв'язку з цим економічна наука отримала важливе соціальне замовлення - розробку теоретичних засад та прикладних територіальних аспектів розвитку суспільства, окремих його сфер і управління, формування в регіонах ефективної владної вертикалі, єдиного, сегментованого по регіонах, ринку фінансів, ресурсів,

товарів і послуг, нівелювання міжрегіональних відмінностей, диспропорцій та суперечностей.

Хоча досвід регіональної, політики в суверенній Україні незначний, а теоретичні її основи лише започатковуються, практика регіоналізації визрівала впродовж усієї історії розвитку України в складі інших держав.

Наприкінці XIX - на початку XX ст. в основі регіоналізації був історико-географічний принцип. Дослідження історії виникнення і розвитку українських історичних (етнічних і етнографічних) земель (М. Драгоманов, С. Рудницький) має значний інтерес для практичного вирішення проблем удосконалення сучасного адміністративно-територіального устрою, культурного розвитку регіонів та підвищення ефективності територіального управління.

У 20-х рр. XX ст. відповідно до плану ГОЕЛРО на території України і суміжних з нею територіях був виділений Південний район радянської Росії. Паралельно з обґрунтуванням принципів економічного районування і формуванням мережі економічних районів здійснювалась адміністративна реформа. Було створено області й округи з адміністративними та громадськими органами управління. Критеріями виділення економічних районів були спеціалізація і комплексний розвиток територій, специфічне поєднання енерговиробничих циклів (І.Г. Александров, М.М. Колосовський). Отже, районування території у період НЕПу ґрунтувалось на економічному принципі, передбачаючи такий поділ країни на економічні райони, який забезпечував би економію затрат суспільної праці. Зміни в адміністративно-територіальному устрої цього періоду, які полягали у переході від чотирьохланкової системи управління (центр-губернія-повіт-волость) до трьохланкової (центр- область-район), передбачали, передусім, зміцнення жорсткої владної вертикалі. Одиниці адміністративно-територіального устрою і економічні райони наприкінці 30-х років були позбавлені управлінських функцій стосовно своєї території.

У період з 30-х рр. до 1956 р. регіоналізація була повністю підпорядкована вимогам командно-адміністративної системи. Централізована влада позбавляла територіальні одиниці будь-якої самостійності у прийнятті господарських рішень. Це призвело до забуття економічних процесів районування й управління. Територія України була штучно поділена на три союзних економічних райони - Південно-Західний, Донецько-Придніпровський і Південний. Спроби вирівнювання рівнів розвитку регіонів носили суб'єктивістський,

волонтаристський характер і забезпечували розвиток одних регіонів за рахунок інших.

У другій половині 50-х рр. створення раднаргоспів - внутрішньореспубліканських економічних районів - означало перехід на територіальний принцип управління промисловістю. Задум делегувати частину управлінських функцій на місця не був підкріплений відповідними науково-теоретичними розробками та реальними управлінськими повноваженнями на місцях. По суті, раднаргоспи, покликані здійснювати управління промисловістю за територіальним принципом, виявились штучними утвореннями, відірваними від території. Природно, що за таких умов вони були ліквідовані і настав період двадцятирічного панування галузевого (відомчого) управління регіональним розвитком. Повновладними господарями території регіонів з їх ресурсами (природними, енергетичними, виробничими, трудовими) були союзні міністерства і відомства. Не враховуючи інтересів та потреб населення, репродуктивних можливостей і екологічного стану природного середовища, в регіонах розміщувались промислові й енергетичні об'єкти, підприємства військово-промислового комплексу, нарощувались потужності гірничодобувних галузей, реалізовувались меліоративні і водогосподарські проекти. В цей період значна увага приділялась формуванню територіально-виробничих комплексів, передусім у районах нового освоєння, головними завданнями яких були досягнення максимальної економії суспільної праці й удосконалення територіальної організації суспільства. Ці проблеми знайшли своє досить глибоке і всебічне концептуальне і методологічне обґрунтування у працях економістів та економіко-географів (П.М. Алампієв, Ю.Г. Саушкін, А.Т. Хрущов, Н.Н. Некрасов, М.М. Паламарчук, Ф.Д. Заставний, М.Д. Пістун, О.І. Шаблій та ін.). Досить ефективним виявилось територіальне прогнозування у вигляді Схем розвитку і розміщення продуктивних сил республік і областей, територіальних комплексних програм охорони природи (ГерКСОП), програм науково-технічного прогресу тощо. Проте рекомендації вчених стосовно необхідності збалансованого розвитку виробничих комплексів, систем розселення і природокористування на практиці ігнорувались директивним і декларативним стилем управління, створенням, головним чином, виробничих, а не територіальних комплексів.

У роки перебудови була офіційно визнана низька ефективність практики територіального управління та необхідність соціальної переорієнтації економіки. З метою стимулювання соціально-

економічного розвитку регіонів і розширення їх самостійності було проголошено перехід на територіальний госпрозрахунок. Відхід від директивного планування обсягів виробництва, запровадження держзамовлення, надання регіонам права вільно розпоряджатись надлишком виробленої продукції і коштами від її реалізації стали свого роду передумовою до реального розширення економічної самостійності територій. Започатковані в часи перебудови процеси конверсії й реструктуризації були спрямовані на підвищення соціального й екологічного добробуту регіонів. Головними управлінськими важелями було визнано концентрацію зусиль на стратегічних народногосподарських проблемах, у тому числі регіональних, та розробленні програм розвитку. Слід зазначити, що намічені заходи, навіть за умов недостатньої їх наукової проробки та обґрунтованості, ускладнені нагромадженням проблем економічного, соціального, екологічного, демографічного і територіального характеру, склали підґрунтя для активізації відцентрових тенденцій і розпаду колишнього СРСР.

В умовах національного суверенітету Україна стала на шлях радикальних соціально-економічних і політичних перетворень. Спираючись переважно на досвід розвинутих країн світу у здійсненні трансформаційних процесів при відсутності національної моделі розвитку, Україна опинилася у стані глибокої кризи. Економічна стагнація, дефіцит фінансових ресурсів та інвестицій, зuboжіння населення та ускладнення демографічної ситуації, екологічна криза є результатом недосконалого управління без чітких орієнтирів і механізмів реалізації, з одного боку, та розриву господарських зв'язків, втрати ринків збуту, згортання виробничих програм, з іншого. Рельєфнішими стали територіальні диспропорції соціально- економічного і екологічного розвитку. За цих умов проблема регіоналізації і підвищення ефективності територіального розвитку, врівноваженого за економічними і соціоекологічними параметрами, постала з особливою гостротою.

З перших років незалежності вітчизняні наукові кола приступили до опрацювання принципів та обґрунтування мережі нового економічного районування території України, у центрі якого була б людина з її інтересами і потребами. Сучасна мережа економічних районів України загалом відображає територіальну диференціацію господарства на основі територіального поділу праці з врахуванням функцій у рамках національного ринку. Районування території виступає ефективним методом аналізу територіальної організації продуктивних сил, оцінки її ефективності та

удосконалення територіального управління. Владні інституції при розробленні управлінських рішень стосовно регіонального розвитку використовують поділ країни на 24 адміністративні області, автономну республіку Крим і 2 міста державного підпорядкування.

Як важлива складова соціально-економічних перетворень, здійснюваних у країні, регіональна політика приваблює увагу багатьох вчених і спеціалістів. Різноманітні аспекти цієї проблеми досить предметно дослідили А.П. Голіков, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Ф.Д. Заставний, І.І. Лукінов, В.А. Поповкін, В.К. Симоненко, О.Г. Топчів, Д.М. Стеченко, Н.Г. Чумаченко та ін.

При розробці регіональної проблематики значний інтерес представляє використання раціональних зерен західної регіональної науки, яка активно розвивалась впродовж 50-70-х рр.

Засновником регіональної науки як важливого напрямку теорії розміщення продуктивних сил був американський економіст У. Ізард. З позицій мікроекономіки ним обґрунтовано просторову організацію виробництва, ціноутворення і торгівлі шляхом побудови матриць “затрати-випуск”. Для вивчення просторових взаємозв’язків У. Ізард застосував продуктивні кількісні методи дослідження. На думку вченого, практичним виразом регіональної науки є регіональна економіка, яка у процесі свого розвитку формує “полюси росту” та алгомераційний ефект у розселенні. У контексті досліджуваної нами проблеми особливої уваги заслуговує книга У. Ізарда “Еколого- економічний аналіз для регіонального розвитку” (1972 р.), у якій обґрунтовано способи розрахунку й оцінки економічних і екологічних зв’язків.

У 50-60-х рр. в Європі набула поширення концепція “полюсів росту”, запропонована французьким економістом Ф. Перру. Згідно з цією концепцією, великі фірми (підприємства), які здатні сприймати і генерувати нововведення, утворюють “полюси росту”, які домінують в економічному просторі, спричиняючи нерівномірність територіального розвитку.

Конструктивні ідеї щодо раціонального розміщення продуктивних сил з врахуванням факторів виробництва та принципу мінімізації затрат викладені у працях А. Вебера, И. Тюнена, А. Льоша, В. Кристаллера. Ці ідеї співзвучні завданням раціоналізації просторової організації виробництва і життєдіяльності в країні та її регіонах на засадах сталого, самовідтворювального розвитку.

Усвідомлюючи актуальність і значимість проблеми регіонального розвитку в Україні, Указом Президента від 25 травня 2001 р. прийнято Концепцію державної регіональної політики.

Відповідно до Концепції, під державною регіональною політикою розуміється “сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей” [4, с. 5]. Ці заходи спрямовані на раціональне використання ресурсного потенціалу території, створення нормальних умов життєдіяльності населення, зміцнення екологічної безпеки, удосконалення територіальної організації суспільства та забезпечення однакових умов функціонування регіональних господарських комплексів.

Метою державної регіональної політики є збільшення національного багатства шляхом ефективного використання природно-ресурсного, науково-технічного і працересурсного потенціалів регіонів, тісного співробітництва між ними, вирівнювання рівнів їх соціально-економічного розвитку, підвищення ефективності територіального поділу праці. Крім цього, державна регіональна політика передбачає врахування економічних, соціальних, історико- культурних та інших особливостей регіонів під час проведення економічних реформ на місцях, підтримання внутрішньорегіональної збалансованості економічного прогресу, екологічного стану, соціально-демографічного і суспільно-політичного процесів шляхом удосконалення комплексно-пропорційного розвитку окремих природно-господарських утворень - регіонів.

Головна турбота держави – поліпшення макроекономічних показників - має бути врівноважена із забезпеченням інтересів кризових та слаборозвинутих регіонів. Передаючи частину повноважень при цьому на наднаціональний (глобальний) рівень, одночасно другу частину цих повноважень слід делегувати місцевим (регіональним) органам влади. Дедалі популярнішими стають ідеї розвитку за рахунок місцевих ресурсів, саморозвитку, які підтверджуються позитивним досвідом країн Західної Європи.

В економічній сфері цілі державної регіональної політики - універсальні: досягнення економічно і соціально виправданого рівня комплексності та раціоналізації структури господарства, підвищення життєзабезпечення галузей виробництва у ринкових умовах, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури, формування вільних економічних зон та розвитку транскордонного співробітництва, удосконалення економічного районування тощо.

Здійснення регіональної політики передбачає реалізацію важливих завдань у соціальній сфері. Серед них – підвищення

добробуту населення і забезпечення єдиних мінімальних соціальних стандартів, незалежно від економічних можливостей регіонів, стабілізація рівня життя населення, забезпечення зайнятості, запобігання погіршенню демографічної ситуації, формування раціональної системи розселення.

Блок екологічних цілей Концепції включає регулювання природно-господарської збалансованості регіонів, впровадження економічного механізму природокористування, екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил регіонів.

Загалом, структура (триєдиність розвитку) і зміст Концепції державної регіональної політики відповідають вимогам і завданням сталого розвитку.

Передбачені у Концепції державної регіональної політики і фінансові інструменти розширення автономії регіонів. Серед них - збільшення частки закріплених доходів у бюджетах усіх рівнів, розширення ролі місцевих податків і зборів (у тому числі екологічних), встановлення обґрунтованих нормативів відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, визначення засад надання місцевим бюджетам дотацій, субсидій та субвенцій. Проте, як свідчить світовий досвід, навіть у високорозвинутих країнах з ринковою економікою асигнування на регіональну політику незначні, особливо у періоди економічних спадів та жорсткого скорочення соціальних витрат.

У зв'язку з різноманітними підходами до дослідження цієї наукової проблеми потребує уточнення понятійно-термінологічний апарат. Співіснують поняття “державна регіональна економічна політика”, “регіональна соціально-економічна політика” і “регіональна політика”. Кожне з них, спрямовуючись на забезпечення однакових умов функціонування регіональних господарських комплексів, має свій зміст і “вагомість”.

На думку В.К. Симоненка, поняття “державна регіональна соціально-економічна політика” за своїм змістом ширше, ніж “державна регіональна економічна політика”, оскільки воно охоплює не лише економічні, але і соціальні аспекти діяльності регіонів [5, с. 18]. Ще ширший семантичний відтінок має поняття “регіональна політика” – політика стосовно регіону (території) та шляхів його облаштування.

Існує значна різноманітність поглядів і підходів у трактуванні поняття “регіон”. Регіоном називають територію від адміністративного району (одного або декількох), області (групи областей) до міждержавних територій. В.К. Симоненко,

З.В. Герасимчук під регіоном розуміють “економічно цілісну територію”, якій властиві “системні ознаки” [5, с. 20] та “спеціалізація і комплексність господарства” [6, с. 37]. На нашу думку, регіон - це географічно цілісна господарська територія з притаманними їй загальнодержавними функціями і територіальними інтересами та доцільною економічною самостійністю. Відповідно до проекту Концепції державної регіональної економічної політики “регіон – це частина території країни, яка характеризується комплексом притаманних їй природно-географічних, економічних, екологічних та інших ознак”. Регіон може збігатися з кордонами адміністративно- територіальної одиниці або об’єднувати кілька таких одиниць [7, с. 5].

Регіональну індивідуальність території, її взаємозв’язаність і взаємообумовленість, значною мірою, визначає природно-ресурсний потенціал як матеріальна основа виробництва, життєдіяльності та екологічного добробуту. “Регіони, підкреслює М.І. Долішній, – це триєдиність природного, синтетичного (створеного людиною) і соціального середовища” [8, с. 24]. Ефективне використання “природного капіталу” [8, с. 25] територій є запорукою збільшення національного багатства, життєзабезпечення населення, підтримування продуктивності геоекосистеми та збереження довкілля.

Виходячи з цього, саме регіональна політика здатна охопити і стимулювати найширший спектр компонентів продуктивних сил території регіону: природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний та людський потенціали.

Отже, проаналізувавши та узагальнивши існуючі наукові підходи до розробки і впровадження регіональної політики у нашій країні, ознайомившись з досвідом європейських країн, ми глибоко переконані у необхідності розробки наукових засад національної регіональної політики, яка слугуватиме засобом переходу до сталого розвитку продуктивних сил. Обґрунтована регіональна політика здатна реалізувати триєдині стратегічні цілі:

1. Облаштування території на засадах сталого розвитку шляхом збалансування усіх складових продуктивних сил – природного, виробничого, науково-технічного і людського потенціалів.

2. Вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів та подолання територіальних диспропорцій – основне завдання регіональної економічної політики, яка, в свою чергу, є лише одним з численних напрямів економічної політики держави.

3. Удосконалення управління економічними та соціоекологічними процесами в регіонах шляхом зміцнення місцевого

самоврядування при координуючій ролі держави; узгодження інтересів центру (країни) і території (регіонів).

Незважаючи на те, що Концепція державної регіональної економічної політики включає економічний, соціальний і екологічний блоки завдань, в ній превалюють економічні цілі, відсутній механізм взаємоузгодження триєдності розвитку регіонів, який, на наш погляд, може здійснити регіональна політика.

Термін “регіональна політика” - широко вживаний в економічній і суспільно-географічній літературі. М.Г. Чумаченко підкреслює: “Заслугує на серйозну увагу розробка державної регіональної політики, яка охопила б весь спектр регіональних проблем розвитку” [9, с. 9]. На необхідності реалізації “регіональної політики поряд з макроекономічною і галузевою” наголошує В. Коровкін [10, с. 316]. “Регіональна політика як продукт розвитку суспільства, на думку С.С. Артоболевського, виникає тоді, коли держава відчуває свою відповідальність за всю територію країни, включаючи її кризисні регіони” [11, с. 11]. З наведених дефініцій витікає, що під політикою у даному словосполученні розуміється управління розвитком регіону (території).

Таким чином, більшість вчених сходяться на тому, що об’єктом регіональної політики є комплексний і збалансований розвиток регіонів як територіальних утворень. Таке ж трактування об’єкта міститься і в Концепції державної регіональної економічної політики, що ще раз засвідчує — шлях до сталого, збалансованого, підтримуваного розвитку лежить через регіональну політику.

Саме зростаюча роль і значення територіального підходу здатні забезпечити екологічний імператив розвитку. “Дух Місяця”, “Геній Місяця” як фундаментальні категорії культури, за словами Г.А. Фоменко, є основою сталого розвитку країни в цілому [12, с. 63], здатною облаштувати територію, оптимізувати співвідношення між економічним ростом, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення та станом навколишнього середовища. За нашим переконанням, регіон - це такий економічний простір, де вся виробнича діяльність і життєдіяльність здійснюються за критеріями ефективності і доцільності. Не менш важливою є роль регіонів (територій) з їх органами місцевого самоврядування, територіальними громадами та територіальними інтересами у протидії глобалізації, у врівноваженні глобального, національного і регіонального векторів розвитку та інтересів. Загальновідомо, що глобалізація - це процес, вигідний для небагатьох, але загрозливий для багатьох.

Як підкреслив у своїй доповіді на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку у Йоганнесбурзі заступник Генерального секретаря ООН з економічних і соціальних питань Н. Десай, необхідно “створити механізм, систему відносин, які б сприяли перетворенню глобалізації у більш позитивний фактор, що покращує життя усіх людей...” [19].

Балансиром у глобалізованій соціально-економічній системі виступає регіоналізація.

Кожен регіон виконує у територіальному поділі праці певну функцію, яка відображає його можливості у задоволенні різноманітних потреб країни. Зрозуміло, що функція регіону обумовлена його природно-ресурсним і технологічним, виробничим і людським потенціалами. Вона визначає місце регіону в ієрархії регіональних систем. Регіональні господарські системи (комплекси) є базовими для формування прогресивної структури національної економіки.

Виконуючи загальнодержавну функцію, кожен регіон має деякі власні уявлення про вигідні для нього стани та способи їх досягнення-територіальні інтереси. Територіальні (регіональні) інтереси - поняття багатопланове, яке стосується не лише матеріально-речових умов існування, але й включає широкий спектр духовних потреб культурного, морально-етичного, національного, політичного та іншого змісту. Вони тісно пов'язані з поняттям соціуму, для якого територія - це, насамперед, середовище життя, яке має характеризуватись якомога сприятливішими умовами існування та праці. Отже, територіальні інтереси сформовані з умонастроїв людей, їх здатності приймати конструктивні або шкідливі рішення щодо території проживання [13, с. 18]. Територіальні громади - первинний елемент самоврядування - є власниками повноважень стосовно ресурсів території, стратегічних напрямів розвитку та технологій їх реалізації.

Приєднавшись до Європейської Хартії про місцеве самоврядування у 1996 р., Україна розширює права регіонів у розвитку міжрегіонального і транскордонного співробітництва, підвищенні ролі кожної територіальної громади. Цьому, певною мірою, сприяють і закони “Про місцеві державні адміністрації” та “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Регіональні інтереси рельєфніше проявляються в період зміни або докорінного зламу звичних форм життєдіяльності. Формуючись в умонастроях людей, регіональні інтереси породжують мотивації до

зміни чи захисту регіональних традицій або загальнодержавних інтересів.

Територіально-економічна диференціація, не зв'язана з плановими показниками й ідеологічними установками, висуває проблему територіальної справедливості. Ця проблема опрацьована у теоретичному плані у працях російських вчених [14], методологічною базою яких є західні класичні теорії розміщення виробництва.

Територіальні соціально-економічні контрасти, які є результатом нерівномірного розвитку регіонів, проявляються у різних економічних, демосоціальних і екологічних відмінах. Вони є наслідком поляризації території, формування в економічному просторі центрів і периферії. Контрасти між ними зумовлені тим, що зародження технологічних, соціальних та інших нововведень відбувається нерівномірно і не повсюдно. Вони, як правило, генеруються в центрі, а периферія є середовищем їх поширення. Центр і периферія зв'язані між собою потоками капіталів, робочої сили, інформації, ресурсів тощо.

Рушійною силою, яка забезпечує розвиток системи “центр-периферія”, є якісна трансформація центру за рахунок генерування, впровадження і дифузії нововведень [14, с. 36]. Інноваційна діяльність створює передумови для їх розвитку, передусім у центрі, в результаті чого останній набуває нових функцій.

Тут концентруються новітні технології, наукомісткі виробництва, відбуваються зрушення у кваліфікаційному і соціальному складі населення. На периферію витісняються традиційні галузі, що закріплює її залежність від центру, загострюється екологічна ситуація. Центр постійно викачує різного роду ресурси з периферійних районів, що також посилює територіальну нерівність.

Згідно з теорією “довгих хвиль” Н.М. Кондратьєва, протягом тривалих періодів часу розвиток центру супроводжується прогресом периферії. Отже, в соціально-економічному розвитку регіонів різних ієрархічних рівнів, а також в їх функції, змінюють один одного закономірні цикли: росту стагнації депресії (кризи) [15, с. 67].

Для більш коротких часових відрізків характерна інша закономірність: поглиблюються міжрайонні контрасти, поляризується соціально-економічний простір.

Компромідом між ефективністю світової, національної і регіональної економік та соціальною рівністю регіонів є територіальна справедливість. Вона базується на таких методологічних принципах:

- пріоритету інтересів регіону, його населення відносно відомчих, корпоративних інтересів, а також інтересів окремих підприємств і організацій;

- всебічного врахування економічних, технологічних, соціокультурних, соціально-демографічних та екологічних умов і факторів розміщення і розвитку продуктивних сил регіону з наданням переваги соціальним і екологічним;

- надання переваги ресурсоекономному підходу, який передбачає структурну трансформацію існуючих виробництв на користь екофільних, впровадження ресурсозберігаючих технологій;

- ресурсно-енергетична та економічна збалансованість розвитку регіонів шляхом мобілізації усієї сукупності сприятливих регіональних умов і факторів, раціональної територіальної спеціалізації і комплексного розвитку.

Стратегічними цілями регіональної політики у забезпеченні переходу до сталого розвитку продуктивних сил мають бути:

- чітке визначення основних напрямів і пріоритетів розвитку з врахуванням наявних у регіоні всіх видів ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових тощо) і територіальних інтересів;

- розробка і реалізація регіональних моделей відтворювальних процесів, спрямованих на оптимальний територіальний поділ праці і підвищення комплексності розвитку продуктивних сил; реалізація політики облаштування території на мезо- і макрорівнях шляхом розробки схем районних планувань, зонування території для різноманітних видів господарського використання; підвищення ефективності екологічної експертизи господарських рішень, дієвий моніторинг екологічних проблем територіального рівня, раціональне поєднання економічних і адміністративних важелів управління природокористуванням;

- перетворення соціальної політики із засобу у мету економічних трансформацій;

- підвищення дієвості територіальної системи управління шляхом удосконалення зв'язків "по горизонталі" - між регіонами, поглиблення їх спеціалізації і кооперування, та "по вертикалі" - систематизація і поглиблення зв'язків регіонів з державою.

Згідно із Законом "Про місцеве самоврядування в Україні", місцеві органи влади дістали право діяти в межах закону в інтересах місцевого населення. Треба зазначити, що існуюча практика місцевого самоврядування не позбавлена старих стереотипів, має місце лобювання регіональних і корпоративних інтересів на різних

рівнях законодавчо-виконавчої ієрархії, ігнорування інтересів і потреб територіальних громад. Принципова можливість підвищення ефективності територіального управління виникає в результаті зростання ролі самоорганізації і саморозвитку регіонів.

У зв'язку з цим доцільно визначити співвідношення понять “регіональна політика” і “регіональний розвиток”. Як уже зазначалось, регіональна політика - це дії, вчинки, ставлення певних суспільних сил щодо розвитку і розміщення продуктивних сил і регіону. Регіональний розвиток – це процес активізації соціальних, економічних, науково-технічних та інших локальних умов прогресу, сукупність функціонально-територіальних змін у регіоні. Свідоме програмування, планування і регулювання, яке здійснюється у рамках регіональної політики, може мати і зворотний вплив на регіональний розвиток. Отже, природно-історичні процеси в регіонах, які іменуються терміном “регіональний розвиток” – первинні, а спроби цілеспрямованого впливу на них - регіональна політика – вторинні. Таким чином, діалектика взаємодії регіональної політики і регіонального розвитку базується на їх відносній самостійності та спорідненості. Різні складові регіональних господарських систем характеризуються різним ступенем динамічності і керованості: у соціально-економічних процесів вони вищі, ніж у природних, і нижчі, ніж у науково-технічних і технологічних. Варто зауважити, що коли прогресивні зрушення у виробничій діяльності не відразу досягають периферійних районів, все одно їм стають доступними речові результати таких зрушень.

Залежно від специфіки протікання зазначених процесів на конкретних територіях, ступеня прояву галузевих трансформацій у геопросторових необхідна диференційована регіональна політика.

У світовій практиці відомі такі види регіональної політики: стимулююча, компенсуюча, адаптуюча, протидіюча [16, с. 108].

Стимулююча регіональна політика означає прискорення розвитку за рахунок мобілізації коштів, пряме запровадження і заохочення нових видів діяльності, розвиток інфраструктури, інформаційну підготовку території. Прикладом такої політики є регулятивна політика в регіонах України, спрямована на формування підприємницького клімату і сприяння розвитку підприємництва.

Компенсуюча регіональна політика спрямована на пом'якшення негативних соціальних чи економічних наслідків шляхом перерозподілу прибутків, дотацій чи пільг.

Адаптуюча регіональна політика покликана сприяти пристосуванню більш динамічних і керованих компонент

регіонального розвитку до інерційних, концентрувати житлове і промислове будівництво у місцях, найбільш привабливих для населення.

Нарешті, протидіюча регіональна політика стримує конструктивізм і волонтаризм, які заперечують закономірності регіонального розвитку, забігання вперед або відставання, запобігає перекачуванню прибутків з успішних регіонів у збиткові тощо.

Головне, на наш погляд, у виборі регіональної політики стосовно регіонів - керуватись критеріями рівності й ефективності. При цьому поняття “рівність” не тотожне поняттю “справедливості” і разом з тим не має нічого спільного з “зрівнялівкою”. Йдеться, звичайно, про єдину концептуальну стратегію розвитку регіонів, але аж ніяк про рівномірне матеріальне і фінансове забезпечення її реалізації.

Рівність не має нічого спільного з позбавленням тих чи інших регіонів певних привілеїв і вигод, якщо їх використання саме цими регіонами веде до підвищення ефективності всього суспільного виробництва. Поняття “рівність” скоріше обернено пропорційне поняттю “ефективність”: чим вища ефективність розвитку регіону, тим менше рівності, і навпаки.

Таким чином, підсумовуючи сказане, окреслимо структуру регіональної політики.

Об'єктом регіональної політики є збалансування Територіального розвитку продуктивних сил регіонів на соціоекологічних засадах, зрівноваження регіональних інтересів із загальнонаціональними.

Суб'єктами регіональної політики, спрямованої на сталий розвиток продуктивних сил, є органи місцевого самоврядування і територіальні громади, які проживають на території регіону.

Цілі функціонування і розвитку регіонів формуються під впливом інтересів і цілей координуючого центру. Розумний ступінь свободи, яка надається регіонам, становить той базис, на якому відбувається узгодження інтересів. Чим вищий ступінь цієї свободи, тим ширші можливості пошуку розумного компромісу, який найбільшою мірою задовольняв би всі сторони, включаючи і координуючий рівень ієрархії. Найскладніша проблема при досягненні компромісу - проблема критерія його якості (розумності).

Ію суті, проблема критерія узгодження - це проблема пріоритетів у взаємовідносинах суспільства в цілому, центрів і регіонів.

У зв'язку з цим за державою фіксуються стратегічні цілі у здійсненні регіональної політики. Основними з них є:

- розробка та реалізація на конституційному і законодавчому рівнях загальнонаціональної моделі регіонального розвитку;
- забезпечення міжрегіональної єдності відтворювальних макроекономічних процесів на основі розумного компромісу між центром і регіонами;
- поглиблення зв'язків держави з регіонами на базі удосконалення інвестиційної, науково-технічної, бюджетної і податкової політики;
- забезпечення стратегічної мети сталого розвитку - структурного і якісного оновлення продуктивних сил;
- цілеспрямована прогностно-планова та організаційно-управлінська діяльність з використанням переваг регіонального і локального рівнів управління.

Важливою складовою розробки стратегії регіональної політики є аналіз і врахування особливостей та рівня соціально-економічного розвитку регіонів, структури їх господарства, потенційних можливостей його подальшого розвитку, вироблення рішень по удосконаленню господарського механізму на місцях. Така практика у країнах Європейського Союзу дістала назву “гармонізації умов господарської діяльності” [17, с. 63].

Відповідно до Концепції державної регіональної політики, в Україні започатковується поступовий перехід від територіального перерозподілу ресурсів з метою послаблення диференціації регіонів до державного стимулювання регіонального розвитку з акцентом на саморозвиток і власний потенціал території. На виконання доручень Президента України від 11 квітня 2001 р. №1-14/418, Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2001 р. № 2/4526 та Національної Ради з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування від 29 травня 2001 р. № 05-08/2 Міністерством економіки України розроблено проєкт Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних стратегій розвитку. У зазначеному проєкті підкреслюється, що регіональна стратегія має бути спрямована на реалізацію таких принципово важливих цільових орієнтирів, як:

- створення необхідних умов для сталого розвитку регіонів, підвищення їх конкурентоздатності, сприяння гармонізації структури регіонального господарства;
- зниження та поступове усунення суттєвих розбіжностей між рівнями життя населення у регіонах, надання громадянам країни рівних соціальних можливостей;

- посилення відчуття єдності загальнонаціональних та регіональних інтересів;
- запобігання виникненню нових кризових територій.

Виходячи з таких цільових установок, регіональні стратегії розвитку сприятимуть облаштуванню територій на соціоекологічних засадах. Особлива роль та відповідальність за обґрунтованість та дієвість регіональних стратегій розвитку покладається на місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та територіальні громади.

Регіональна стратегія розвитку є складовою частиною національної системи стратегічного планування регіонального розвитку, до складу якої входять: концепція державної регіональної політики, державна стратегія регіонального розвитку, регіональні стратегії розвитку, програми економічного і соціального розвитку та контракти регіонального розвитку. Ці складові стратегічного планування відрізняються між собою термінами реалізації, масштабністю та глибиною завдань. Однак спільною ознакою цих документів є пошук оптимального поєднання загальнодержавних та місцевих (територіальних) інтересів, їх узгодження і збалансування.

Концепція державної регіональної політики визначає цілі, напрями, пріоритети, завдання та етапи діяльності держави щодо регіонального розвитку на довгостроковий період. Стратегічні державні пріоритети, зміст та засоби реалізації Концепції визначає державна стратегія регіонального розвитку, яка розробляється на середньостроковий період. З урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень і проблем конкретних територій розробляються регіональні стратегії розвитку. Н них обґрунтовується перелік першочергових завдань регіонального розвитку на основі регіональних схем планування території регіону.

Державна і регіональна стратегії реалізуються через програми економічного і соціального розвитку на середньостроковий та поточний періоди.

Варто зазначити, що прийняті “Концепція державної регіональної політики” і “Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних стратегій розвитку” не містять якогось уніфікованого алгоритму вирішення проблем регіонів. З цією метою перед наукою і практикою постає завдання сформулювати теоретичні підвалини розробки стратегій, запропонувати механізми комплексного (системного) регулювання процесів регіонального розвитку, виробити науково обґрунтовані критерії сталого розвитку країни і регіонів, які відповідають світовим соціоекологічним стандартам.

Стратегія – у буквальному перекладі з грецької означає теорію і практику, мистецтво управління. Обирати стратегію регіонального розвитку, як слушно зазначає З.В. Герасимчук, необхідно залежно від властивої регіону стадії “життєвого циклу”: піднесення - стабілізації - спаду - кризи (депресії) [6, с. 275]. До цього варто додати, що вибір стратегії має враховувати не лише фазу циклу, але і специфіку місця регіону та його функцій у загальнодержавному поділі праці. Крім того, будь-яка стратегія потребує фінансового забезпечення. Так, для регіонів з історично сформованою, переважно аграрною, структурою господарства було б утопією розраховувати на структурну перебудову або галузеву диверсифікацію. В такій же мірі старі промислові регіони можуть сподіватись на розв’язання своїх проблем, обравши, скажімо, стратегію нарощування виробничого потенціалу. Йдеться про те, що не може бути єдиного уніфікованого варіанту переходу регіону з однієї фази “життєвого циклу” в іншу. Необхідний системний підхід до вибору стратегії регіонального розвитку. У зв’язку з цим і класифікація стратегій мусить бути більш агломерованою і, разом з тим, персоніфікованою (індивідуалізованою).

Оскільки цільовим орієнтиром будь-якої стратегії регіонального розвитку є досягнення сталого, самовідтворювального розвитку, то класифікувати їх можна, на наш погляд, таким чином.

Залежно від *ресурсів реалізації* стратегії можуть бути орієнтовані на зовнішні ін’єкції (запозичення) і мобілізацію ресурсів саморозвитку. Перші передбачають використання запозичених моделей розвитку, які не адаптовані до місцевих умов, особливостей виробничої культури, традицій і менталітету, та форсування іноземного інвестування, отримання траншів, кредитів під зобов’язання, вигідні міжнародним монополіям та фінансовим організаціям. Такі стратегії, за нашим глибоким переконанням, здатні давати короткотерміновий ефект, а країни (регіони), які їх обирають, приречені на участь периферії світових “центрів”. Навіть за умови стимулювання в такий спосіб найновітніших галузей і виробництв досягти такого ступеня технологізму і конкурентоспроможності, які характерні для “країн-донорів” - майже неможливо.

Стратегії ж, орієнтовані на мобілізацію внутрішніх ресурсів, не означають повної автаркії регіонів. Їх реалізація повинна здійснюватись шляхом розширення ступеня відкритості економіки, супроводжуватись стимулюванням процесів інвестування (внутрішнього та іноземного) та поліпшенням привабливості (інвестиційної, відтворювальної, соціальної, екологічної, політичної)

територій, а не окремих сфер і галузей. Такі стратегії здатні забезпечувати довготривалий ефект, включаючи турботу про гідні умови життя і діяльності нащадків - один із цільових орієнтирів сталого розвитку.

Стратегії розвитку регіонів можуть бути класифіковані залежно від *факторів їх реалізації*: традиційних і нових. Серед традиційних факторів найбільш обнадійливим є використання конкурентних переваг того чи іншого виду ресурсів або виробництва. Так, наприклад, трудові ресурси України характеризуються такими конкурентними перевагами, як високий освітньо-кваліфікаційний рівень, незначні витрати на персонал, соціальна поміркованість. Ці характеристики сприятливі для нарощування трудомістких галузей і виробництв та генерування нововведень.

Ряд регіонів України обирають стратегії розвитку, орієнтовані на використання нетрадиційних факторів – переваг геополітичного або транзитного положення, які передбачають транскордонне співробітництво та створення вільних економічних зон.

Нарешті, стратегії регіонального розвитку можуть відрізнитись між собою за *пріоритетами*. У світовій науці і практиці відомі стратегії, орієнтовані на економічне зростання з метою задоволення матеріального добробуту будь-якою ціною, та сталий (самовідтворювальний, збалансований) розвиток, у центрі якого - людина з її потребами у високій якості життя, а економіка є засобом реалізації цих потреб та інтересів. Зрозуміло, що поняття “матеріальний добробут” і “якість життя” не тотожні: перше з них є однією з складових другого, компонентами якого є також довголіття, рівень освіченості, екологічна, техногенна і соціальна безпека.

Стратегію розвитку регіонів слід *формувати за напрямками вирішення основних проблем*. Так, соціальний розвиток регіонів має обґрунтовуватись через поєднання міжнародних, національних і регіональних індикаторів та формування нового еталону споживання.

Економічний розвиток регіонів необхідно моделювати таким чином, щоб структура господарства відповідала демографічному, природно-ресурсному і виробничому потенціалам з метою забезпечення розширеного відтворення з максимальною економією суспільної праці. У цьому відношенні важливо передбачити проекти профілізації виробництва та зниження його матеріало-, енерго-, фондо- та трудомісткості.

Стратегія збалансованого екологічного розвитку регіону повинна включати здійснення еколого-географічної оцінки його території, розробку балансів природних ресурсів, реалізацію проектів

ресурсного комплексоутворення та замикання (рециркуляції) ресурсних циклів, проведення екологічної експертизи регіональних проектів і програм.

Розробка дієвих механізмів комплексного регулювання процесів регіонального розвитку від простого декларування заходів має бути переведена у теоретико-методологічну і практичну площину. Досягти цього можливо шляхом реформування регіональних фінансових систем. Зміцненню економічної бази місцевих органів самоврядування сприяють запровадження територіального податку, комунальної власності, місцевого бюджету, цільових кредитів, зборів тощо та гнучке використання податкової, кредитно-інвестиційної політики і різноманітних пільг.

Розумний ступінь економічної свободи регіонів доцільно визначати, на думку А. Улюкаєва, за такими параметрами: ступенем регулювання споживчих цін, ступенем бюджетного субсидювання економіки, відкритістю регіональних товарних ринків, додатковим податковим навантаженням на економіку за рахунок регіональних податків, рівнем централізації витрат консолідованого регіонального бюджету та ін. [18, с. 15].

Потребують економічного обґрунтування критерії бюджетного вирівнювання. Найбільш прозора частина міжбюджетних потоків - трансферти – мають розраховуватись за удосконаленою методикою; вихідні принципи та критерії їх нарахування позбавлені чіткого фінансово-економічного обґрунтування і у зв'язку з цим вразливі щодо лобювання. Існують труднощі відслідковування і контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів на пріоритетні з точки зору держави сфери і галузі. Важливими напрямками зміцнення фінансової сфери регіонів є консолідація позабюджетних фондів у регіональний бюджет, забезпечення надійності гарантій будь-яких регіональних запозичень, конкурсний характер фінансування регіональних програм та підвищення ефективності соціальних трансфертів. Потребують розширення кредитні вкладення банків у реалізацію регіональних програм розвитку.

Передумовою успішної реалізації регіональних стратегій є нормативно-правове забезпечення регіоналізації сталого розвитку.

1.3. Нормативно-правове й організаційне забезпечення регіоналізації сталого розвитку

Сталий розвиток регіонів, його планування, прогнозування і програмування потребують чіткого законодавчого забезпечення правових засад регіонального управління на макро-, мезо- і мікрорівнях. Необхідне формування оновленого механізму координації діяльності держави, недержавних суб'єктів та територіальних органів управління економікою.

Шлях до регіоналізації державної соціально-економічної і екологічної політики вимагає, з одного боку - чіткого визначення самих основ діяльності держави на регіональному рівні, а з другого - обґрунтованого визначення стратегічних цілей і напрямів власної соціально-економічної політики регіонів.

Більшість вчених-економістів дотримуються думки, що регіоналізація соціально-економічної політики держави передчасна. Однією з найбільш вагомих причин є невизначеність у діючому законодавстві єдиних і оптимальних правил формування і прийняття бюджету та розробки місцевих бюджетів, тобто економічна незабезпеченість регіоналізації. Регіональні (міжобласні) й обласні програми соціально-економічного розвитку носять, здебільшого, декларативний, недостатньо обґрунтований в частині механізму реалізації характер, не мають правового статусу державних, не підкріплені централізованими фінансовими ресурсами. Місцева влада усіх рівнів не має ніяких дієвих важелів для переливу фінансових та інших видів ресурсів з кредитно-банківської та невиробничої сфер у сферу матеріального виробництва. Не менш важливою є також відсутність гнучкої ефективної системи управління соціоекологічними і соціоекономічними процесами на місцях. Регіональне управління зводиться, головним чином, до функцій, які формують власне технологію управління: облік, аналіз, планування, регулювання тощо.

Регіональне управління процесами сталого розвитку повинно здійснюватись економічними методами за умови чіткого розмежування повноважень між центром і регіонами. Слід підкреслити, що політика нашої держави у забезпеченні сталого розвитку і регіоналізації вкрай непослідовна і несистемна. Варто пригадати, що Національна концепція сталого розвитку досі залишається проектом, хоча конституційна база для її законодавчого оформлення викладена у статті 132 Конституції України: "поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади,

збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з врахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій” [1, с. 59]. У цій статті Конституції чітко і лаконічно сформульовані основні засади сталого регіонального розвитку: збалансованість, територіальні інтереси і територіальна “справедливість”. Однак сама стратегія і механізми реалізації цих важливих імперативів світового розвитку в Україні також не затверджені на законодавчому рівні.

Світове співтовариство провело саміт 2002 р. з метою узагальнення досвіду практичного втілення екологічної парадигми розвитку у зв'язку з 10-річчям конференції в Ріо-де-Жанейро. Всесвітній саміт в Йоганнесбурзі зі сталого розвитку і прийняті за його підсумками документи “відкривають перед нинішніми керівниками цінну можливість вжити конкретних заходів і намітити цільові показники, які піддаються кількісній оцінці, в інтересах більш ефективного здійснення Порядку „денного на XXI століття” [6]. Нові підходи, визначені цим форумом, призведуть до зміни звичної практики на всіх рівнях як офіційного, так і приватного життя суспільства [6].

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”, прийнятий у 1991 р. зі змінами і доповненнями 1998 р., потребує внесення оперативних коректив відповідно до вимог і пріоритетів сталого розвитку. Невідкладним завданням є прийняття змін і доповнень до Кодексів про надра, Лісового і Водного та розробка кадастрів природних ресурсів України.

Системнішим є нормативно-правове забезпечення регіоналізації. У статті 2 прийнятого у травні 1997 р. Закону “Про місцеве) самоврядування в Україні” наголошено: “Місьцеве самоврядування – (це гарантоване право та реальна здатність територіальної громади... самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і Законів України” [2, с. 22]. Цим же Законом (стаття 4) окреслені принципи поєднання місцевих і державних і інтересів.

Широкі повноваження у здійсненні сталого розвитку і регіоналізації надає регіонам Закон України “Про місцеві державні адміністрації”, прийнятий 9 квітня 1999 р. Згідно із Законом, цей орган державного управління покликаний: розробляти проекти програм соціально-економічного розвитку, ефективно використовувати природні, фінансові, трудові ресурси на основі обґрунтованої розробки відповідних балансів, регулювати інвестиційну

діяльність, здійснювати фінансово-економічне обґрунтування обсягів продукції, яка підлягає продажу для державних потреб, за рахунок держбюджету, а також – на пропозицію органів місцевого самоврядування – обсяги продукції для місцевих потреб за рахунок держбюджету.

Одним з основних завдань місцевих державних адміністрацій відповідно до статті 2 Закону є виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку та програм охорони довкілля [3, с. 7]. Це завдання реалізується на основі принципу поєднання державних і місцевих інтересів. До компетенції місцевих державних адміністрацій належить використання землі, природних ресурсів, охорона довкілля. Стаття 16 передбачає здійснення місцевими державними адміністраціями державного контролю за використанням та охороною земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів. Додержання санітарної і техногенної безпеки, правил благоустрою на підвідомчій території також контролюють місцеві державні адміністрації.

Серед галузевих повноважень місцевих держадміністрацій, що стосуються реалізації стратегічних завдань сталого регіонального розвитку, слід відзначити, передусім, розробку проектів програм соціально-економічного розвитку та управління процесами соціально-економічного розвитку на основі складання балансів трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, забезпечення нормативів мінімальних соціальних потреб населення. Принципово новим у компетенції місцевих держадміністрацій є підготовка висновків щодо доцільності розміщення на відповідній території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності, що значною мірою впливатиме на зрівноваження, збалансування ресурсних і економічних можливостей території з виробничими потребами.

Фінансово-економічне обґрунтування обсягів виробництва продукції, призначеної для продажу державі та для місцевих потреб, здійснюване місцевими держадміністраціями відповідно до статті 17 Закону, забезпечить поряд з реалізацією соціально-економічної функції території дотримання територіальної справедливості. Важливі повноваження місцевих органів виконавчої влади у програмуванні, прогнозуванні та індикативному плануванні розвитку галузей і території в цілому з відповідним їх фінансово-економічним забезпеченням.

В цілому, передбачені Законом бюджетно-фінансові повноваження місцевих держадміністрацій є досить ефективним дієвим

управлінським важелем. Формування місцевого бюджету та забезпечення його виконання, розподіл фінансових ресурсів між територіальними громадами, бюджетне вирівнювання з врахуванням забезпеченості мінімальних соціальних потреб - такий далеко не повний перелік принципово нових функцій місцевих державних адміністрацій. Формування і виконання бюджету здійснюється у тісній взаємодії з суб'єктами підприємницької діяльності різних форм власності. У спільних інтересах територіальних громад місцеві адміністрації об'єднують на договірній основі бюджетні кошти з коштами підприємств, установ та організацій для розширення і реконструкції виробництва, поліпшення інфраструктурної забезпеченості, реалізації соціальних проектів і програм. Важливі повноваження надаються обласним державним адміністраціям у регулюванні інвестиційної діяльності.

Місцеві державні адміністрації покликані забезпечувати реалізацію державної політики сприяння розвитку малого бізнесу, надавати допомогу підприємцям, які займаються розробкою та впровадженням інноваційних проектів, виробництвом товарів народного споживання, будівельних матеріалів, наданням побутових, комунальних та інших послуг населенню. Таким чином, зростає їх роль у прискоренні ринкових реформ та соціальному спрямуванні економіки.

Забезпечення соціальних гарантій держави на місцях здійснюється місцевими державними адміністраціями шляхом розробки та реалізації перспективних і поточних територіальних програм зайнятості, забезпечення гарантій у сфері праці, в тому числі права своєчасного одержання винагороди за працю, соціального захисту працюючих та їхньої участі в укладанні територіальних тарифних угод.

У контексті сталого розвитку надзвичайно важливими є повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері природокористування. До них належить розробка і забезпечення виконання програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності, та регіональних екологічних програм. Місцева адміністрація вносить пропозиції щодо організації території та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, вживає заходів щодо подолання наслідків екологічних аварій та поліпшення стану довкілля, забезпечує дотримання зон санітарної охорони джерел водопостачання, правил користування водозабірними спорудами, обмежує або забороняє використання підприємствами питної води у

промислових цілях. Ці заходи спрямовані на збалансування господарських потреб у ресурсах природи з екологічною місткістю природних геоекосистем.

Закон “Про місцеве самоврядування в Україні” визначає систему та гарантії, засади організації та діяльності, правовий статус та відповідальність органів місцевої влади.

Одним з основоположних принципів місцевого самоврядування, який стосується відповідальності за стан справ на підвідомчій території, є правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність у межах визначених Законом повноважень. У контексті сталого регіонального розвитку найважливішими повноваженнями, що забезпечують соціально-економічну, фінансову, екологічну автономію території, є розробка і затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку території, формування і виконання місцевого бюджету, утворення позабюджетних цільових (у тому числі валютних) фондів та їх цілеспрямоване і пряме використання. У компетенції органів місцевого самоврядування – питання встановлення для підприємств, установ і організацій, що належать до комунальної власності територіальних громад, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету. Місцеві програми приватизації, підбір об’єктів комунальної власності для приватизації, визначення умов та доцільності їх приватизації, реорганізація і перепрофілювання підприємств, установ та організацій комунальної власності територіальних громад є також прерогативою органів місцевого самоврядування. Ними вирішуються питання про надання повноважень щодо управління майном комунальної власності, здійснення спільних з іншими суб’єктами власності проєктів або спільного фінансування (утримання) комунальних об’єктів.

Особливою сферою діяльності органів місцевого самоврядування є регулювання земельних відносин відповідно до чинного законодавства. Основними напрямками цієї діяльності є затвердження ставок земельного податку, розмірів плати за користування місцевими природними ресурсами, надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів та, в разі необхідності, його скасування, прийняття рішень щодо організації території. Ці функції місцевої влади потребують зваженості, компетентності, вболівання за стан облаштованості, благоустрою, соціально-економічного та екологічного комфорту місця життєдіяльності територіальних громад. Територіальні громади, відповідно до статті 6 Закону, є первинним суб’єктом місцевого самоврядування, основним

носієм його функцій і повноважень. Вони мають право ініціювати розгляд злободенних питань розвитку території, удосконалення форм і методів господарювання, віднесених до компетенції місцевого самоврядування.

Стаття 27 Закону констатує роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні збалансованого економічного і соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів [2, с. 29]. З метою ефективного управління територіальним розвитком органи місцевої влади забезпечують складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, матеріально-енергетичних ресурсів тощо. На місцях здійснюється попередній I розгляд пропозицій щодо розміщення, спеціалізації і розвитку підприємств і організацій незалежно від форм власності, визначаються необхідні показники і пропозиції до програм соціально-економічного розвитку та планів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності щодо розвитку територій та задоволення потреб населення, розміщуються на договірних засадах замовлення на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях.

У галузі бюджету, фінансів і цін виконавчі органи місцевої влади формують та забезпечують виконання місцевого бюджету, встановлюють порядок використання коштів та іншого майна, що перебувають у спільній власності територіальних громад. Органи місцевого самоврядування здійснюють фінансування видатків з місцевого бюджету, залучають кошти суб'єктів господарювання, і розташованих на підвідомчій території, для будівництва, розширення, ремонту та утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і I виробничої інфраструктури, реалізують заходи щодо охорони навколишнього природного середовища. Нарешті, до самоврядних (--повноважень органів місцевого самоврядування належить встановлення тарифів щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг, що впливає не лише на бюджетну забезпеченість території, але і на соціальну політику, а тому потребує серйозного та вдумливого обґрунтування.

Найважливішими делегованими повноваженнями місцевої влади є контроль за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах і організаціях різних форм власності, за дотриманням цін і тарифів, а також сприяння здійсненню інвестиційної діяльності на відповідній території. Останнє із

зазначених повноважень покладає на органи місцевого самоврядування важливі обов'язки щодо підвищення інвестиційної привабливості території, визначення стратегічних пріоритетів інвестування відповідно до територіальних інтересів та загальнодержавних цілей, оцінки та нівелювання можливих ризиків і, найголовніше, визначення механізмів та процедур залучення інвестицій.

Управління комунальною власністю територіальних громад, передбачене статтею 29 Закону, передбачає контроль за використанням прибутків підприємств, установ і організацій комунальної власності, підготовку і розгляд пропозицій щодо порядку та умов відчуження комунального майна, місцевих програм приватизації та переліку об'єктів комунальної власності, які підлягають приватизації [2, с. 31].

Місцеві органи самоврядування здійснюють управління об'єктами житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, забезпечують їх належне утримання та ефективну експлуатацію, необхідний рівень та якість послуг населенню. Мобілізація всіх соціальних підойм економічного зростання і розвитку, підвищення добробуту населення підвідомчої території шляхом розширення житлового будівництва, мережі об'єктів соціальної інфраструктури, підготовка і реалізація місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови населених пунктів, встановлення режиму використання і забудови земель - ці та інші завдання соціального та екологічного розвитку складають власні і повноваження органів місцевої влади.

Окрема стаття Закону присвячена функціям місцевого самоврядування у регулюванні земельних відносин та охороні навколишнього природного середовища. До числа самоврядних повноважень місцевої влади належить встановлення ставки земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, визначення розмірів відшкодувань підприємствами, установами і організаціями за забруднення довкілля та інші екологічні збитки [2, с. 36]. На місцях розробляються місцеві програми охорони довкілля, вносяться пропозиції і рекомендації до загальнодержавних і регіональних програм охорони і раціонального використання природних ресурсів, оздоровлення довкілля.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є право комунальної власності і місцевий бюджет. Держава

безоплатно передає територіальним громадам право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, землю, природні ресурси, підприємства, установи й організації, розташовані на відповідній території.

Місцеві бюджети формуються з коштів державного бюджету, які, відповідно, розподіляються між територіальними громадами для виконання спільних проектів, та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних, культурних і екологічних програм. Самостійність місцевих бюджетів гарантується, відповідно до статті 61 Закону, власними і закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами та правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до Закону [2, с. 40]. При цьому держава гарантує органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного та екологічного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, встановленого Законом.

Багато положень зазначених Законів потребують уточнень і доповнень. З цією метою при Кабінеті Міністрів України працює міжвідомча комісія з питань місцевого самоврядування. Запропонований міжвідомчою комісією проект концепції внесення змін до Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації” стосується, в основному, розмежування функціональних повноважень з органами виконавчої влади, забезпечення конституційних прав і свобод громадян щодо участі в управлінні державними і місцевими справами.

Про дивну непослідовність законотворчої діяльності в країні свідчить той факт, що без схвалені Національної концепції сталого розвитку Постановою Верховної Ради України затверджена Концепція сталого розвитку населених пунктів від 24 грудня 1999 р. Більше того, не маючи чітких концептуальних орієнтирів, ця Постанова Верховної Ради спонукала до розробки аналогічних за структурою та змістом Концепцій сталого розвитку населених пунктів окремих областей, наприклад, Вінницької (2001 р.). На наш погляд, такі програми, крім витрачання коштів і множення декларацій, нічого не дають ні для розвитку регіонів, ні, тим паче, для забезпечення сталого розвитку.

У березні 2000 р. був прийнятий Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”.

Прийняття цього Закону відновлює поширену у радянські часи практику розробки державних програм (галузевих і територіальних) та генеральних схем розвитку і розміщення продуктивних сил на нових засадах ринкового господарювання та управління.

Даний Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих територій і регіонів. Під державним прогнозуванням економічного і соціального розвитку у Законі розуміється науково обгрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей і регіонів, можливого стану економіки і соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення намічених параметрів розвитку [4, с. 22]. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обгрунтування вибору стратегії та прийняття управлінських рішень щодо реалізації соціально-економічних процесів.

У статті 2 Закону сформульовані основоположні принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: об’єктивність, цілісність, науковість, гласність, самостійність, рівність та дотримання загальнодержавних інтересів.

Розробка прогнозних та програмних документів на основі даних органів державної статистики, органів виконавчої влади різних рівнів та звітних даних офіційних видань забезпечує їх об’єктивність.

Принцип цілісності зазначених документів забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних показників економічного і соціального розвитку на коротко- та середньостроковий періоди.

Удосконалення методології прогнозування та розроблення програм розвитку з використанням кращого світового досвіду є запорукою науковості, а доступність цих документів для громадськості, інформування суб’єктів підприємницької діяльності про цілі, пріоритети та показники економічного і соціального розвитку забезпечує гласність, яка озброює необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності.

Розроблення прогнозів і програм економічного і соціального розвитку повинно враховувати інтереси місцевого самоврядування та суб’єктів господарювання всіх форм власності, а також

загальнодержавні інтереси, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціальної політики та економічної й екологічної безпеки країни.

Нарешті, принцип самостійності полягає у тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження і виконання прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Відповідно до статті 4 Закону, система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку включає:

- прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- і довгостроковий періоди;
- Державну програму економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;
- прогнози економічного і соціального розвитку адміністративних одиниць та міст на середньостроковий період;
- прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;
- програми розвитку окремих галузей економіки.

У контексті досліджуваної у даній роботі проблеми методологічний інтерес представляє розробка прогнозів (програм) економічного і соціального розвитку адміністративних областей.

Прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери з урахуванням впливу зовнішніх факторів та очікуваних тенденцій зміни їх впливу у перспективі. Показники цих документів є підставою для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів тощо.

Відповідно до статті 10 Закону прогноз економічного і соціального розвитку адміністративної області розробляється на середньостроковий період - п'ять років. У ньому повинні бути відображені такі основні розділи [4, с. 26]:

- аналіз соціально-економічного розвитку області за попередній період та характеристика основних проблем розвитку її економіки і соціальної сфери;

стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація в області;

- прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів і послуг; можливі шляхи розв'язання основних проблем розвитку економіки та соціальної сфери області;

цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку в середньостроковий період та пропозиції щодо заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для їх досягнення;

- основні показники соціально-економічного розвитку області; висновки щодо тенденцій розвитку економіки області протягом прогнозованого періоду.

Розробка прогнозів і програм розвитку областей та контроль за їх виконанням є прерогативою місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, а структуру прогнозних і програмних документів, методичні рекомендації щодо їх підготовки, організаційно-методичне керівництво та координацію розробки здійснюють центральні органи виконавчої влади.

На виконання цього Закону запропоновані проекти Державних програм розвитку водного господарства, розвитку малих міст і Генеральної схеми планування території України.

Заслужують на увагу у плані нормативно-законодавчого забезпечення сталого і регіонального розвитку країни проекти Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій" і Державної стратегії регіонального розвитку України на 2003-2006 рр. Значна увага в згаданих документах надається удосконаленню політики фінансово-бюджетних відносин між державою і регіонами через оптимізацію податкового режиму, розробці критеріїв надання фінансової підтримки регіонам, яка є запорукою реалізації більшості прогресивних починань на місцях. Проектом Державної стратегії регіонального розвитку передбачається запровадження довірливих відносин між Урядом та органами місцевого самоврядування з вирішення проблем розвитку регіонів.

Нарешті, обнадійливі перспективи у соціоекологічній переорієнтації регіонального і загальнодержавного розвитку відкриває реалізація прийнятого у жовтні 2000 р. Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії". Він передбачає забезпечення кожній людині нормативів споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів народного споживання, житлових і екологічних умов проживання на основі

якісно нового еталона споживання. Цей еталон, що задовольняє суспільство, сформований у розвинутих країнах на основі багатомірного підбору співвідношення елементів, які становлять конструкцію соціально-економічної моделі.

Навіть простий перелік і надто загальний аналіз численних законодавчих актів, концепцій і програм дозволяє зробити такі принципові висновки і рекомендації:

характерні виражені паралелізм і дублювання, недостатня скоординованість і взаємообумовленість заходів, передбачених вищезазначеними директивними документами;

декларативність та невизначеність механізмів і важелів практичної їх реалізації;

відсутність належного теоретичного обґрунтування і концептуального оформлення більшості нормативних актів.

Виходячи з семантичного значення терміну, концепція - це спосіб розуміння, тлумачення якого-небудь явища, основна ідея будь-якої теорії. Іншими словами, концепція – це теорія, переведена в алгоритм вирішення конкретного практичного завдання. З цієї точки зору, кожен з проєктів та схвалених концепцій і програм потребує конструктивного доопрацювання і узгодження.

У цьому відношенні важлива роль належить удосконаленню інституціональної структури регіону. У сучасних умовах комплексним соціально-економічним розвитком регіону на систематичній основі займаються статистика, наука, регіональні і центральні органи державного управління (адміністрації). Кожна із зазначених інституцій, як справедливо зазначає С.О. Суспіцин, створює “свій портрет регіону”, формує систему впорядкованої і структурованої інформації про суб’єкти регіональної економіки та їх взаємозв’язки” [5, с. 5]. При зовнішній подібності існують принципові відмінності між інституціональними моделями регіону, зумовлені специфікою інституцій, що їх формують, та тіснотою і узгодженістю їх взаємодії.

Модель “регіон-статистика” носить найбільш об’єктивний характер, узагальнюючи дані про соціально-економічні та екологічні процеси у регіоні [5, с. 6]. Однак з поля зору цієї моделі випадає ряд істотних характеристик – тінювий сектор, диференціація грошових доходів населення, ступінь забруднення компонентів природного середовища, екологічні параметри промислової та сільськогосподарської продукції тощо. До цього слід додати, що далеко не вся регіональна статистика доступна для широкого користувача. Крім того, статистична інформація не завжди є

своєчасною. На розвиток регіону ця модель має опосередкований вплив, головним чином, через функціонування науки й адміністративних органів управління.

Модель “регіон-наука” покликана виявляти закономірності регіонального розвитку, абстрагуючись від зайвих деталей. Така модель будується, як правило, на основі нормативних теорій та на даних попередньої моделі. Особливість цієї інституціональної моделі полягає у тому, що прямого впливу на розвиток регіону вона також не справляє. Прикладні рекомендації, які викристалізуються в результаті її побудови, адресуються адміністраціям для розроблення управлінських рішень. Модель “регіон-наука” характеризується системністю, однак її недоліками є надмірна абстрактність, недоврахування обмежених можливостей статистики, неповне розуміння і врахування у практичних рекомендаціях реальної технології управління регіональним розвитком [5, с. 6].

Модель “регіон-адміністрація” найбільш близька до реальної дійсності. Її перевагами є знання оперативної обстановки, сприйнятливість до наукових рекомендацій, використання об’єктивної статистичної інформації, наявність власних аналітичних центрів та інформаційних каналів, можливості співпраці з фахівцями різного профілю та ін. Разом з тим ця модель часто виявляє нездатність правильно і чітко розставити акценти між перспективними і поточними рішеннями, вибрати обґрунтовані пріоритети розвитку, які б передбачали довгострокові цілі.

Зазначені інституціональні моделі є традиційними і методологічно відпрацьованими, хоча для їх ефективного функціонування необхідно подолати старі стереотипи управління, розв’язати комплекс завдань, пов’язаних з переходом на міжнародні стандарти обліку.

Відносно нова і нетрадиційна модель “регіон-бізнес” має широке коло нерозв’язаних проблем, частина яких вирішується у рамках регуляторної політики у сфері підприємництва, а частина - потребує чіткого і стабільного законодавчого забезпечення. Підприємство є могутнім стимулом регіонального розвитку, фактором прискорення трансформаційних процесів, засобом розв’язання проблем зайнятості і зняття соціальної напруги. Найважливішим завданням регіональної політики є формування сприятливого соціально-психологічного середовища для розвитку малого і середнього бізнесу, його фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка, організаційне, матеріально-технічне та інфраструктурне забезпечення. З іншого боку, підприємство і підприємці можуть

відіграти велику роль у культивуванні нової психології господарювання, розвитку цивілізованих ринкових відносин, раціональному використанні і відтворенні усіх видів ресурсів, дбайливому ставленні до території (середовища) життєдіяльності і господарської діяльності, турботі про неї та соціум, який на ній проживає.

Між охарактеризованими моделями необхідна тісна й ефективна взаємодія, яка б доповнювала і збагачувала результати їх автономного функціонування. У практиці розробки регіональних моделей провідна роль відводиться науці з очевидною розстановкою інституціональних пріоритетів. Статистична модель покликана виконувати допоміжні функції: здійснювати експертизу якості первинних даних, що використовуються наукою, методичних прийомів їх перетворення та достовірності розрахункових показників.

Фундаментальні і прикладні дослідження проблем регіоналізації і сталого розвитку здійснюють Інститут регіональних досліджень НАН України та відділ проблем сталого розвитку Ради з питань вивчення продуктивних сил України НАН України.

Доцільною є тісніша співпраця політиків, законотворців, представників владних структур з провідними науковими колами країни. На регіональному рівні життєво необхідною є інтеграція влади, науки і бізнесу. Взаємодія цих інституцій має бути урівноваженою і конструктивною. Порушення рівноваги (тісноти взаємодії) між будь-якими двома інституціями неминуче призводитиме до лобювання інтересів бізнесу (науки, влади) на шкоду територіальним і загальнодержавним інтересам, до їх підміни клановими і корпоративними інтересами.

Розглянуті теорії переходу на засади сталого розвитку і національної та регіональної стратегій його реалізації дозволяють зробити такі висновки.

Специфіка сучасного стану продуктивних сил України та її регіонів диктує необхідність імплементації екологічного імперативу у виробничі відносини. З цією метою істотного вдосконалення потребує нормативно-правове забезпечення сталого розвитку, екологічної безпеки і процесів регіоналізації.

Пріоритетом при переході до сталого розвитку має бути людина, її добробут, безпека та середовище життєдіяльності і господарської діяльності. Стратегія сталого розвитку на етапі стабілізації і підйому повинна бути орієнтована на стимулювання ендogenous розвитку, здатного забезпечувати довгостроковий ефект: підвищувати самоорганізацію, економічну й екологічну безпеку, впорядкування

території (середовища) на благо майбутніх поколінь. За цих умов вирішальна роль належить удосконаленню територіального управління, диференційованій регіональній політиці, спрямованій на розв'язання проблем регіонального розвитку та подолання регіональних диспропорцій. Актуального значення набуває удосконалення інституціональної структури регіонів, інформаційне і кадрове забезпечення регіоналізації і сталого розвитку, поступова перебудова суспільної свідомості у напрямі формування автотрофного людства.

Успішне розв'язання окреслених проблем можливе за умов правильного вибору трансформаційної моделі розвитку країни та її регіонів, всебічної екологізації суспільної свідомості і виробничих відносин з метою удосконалення процесів прийняття рішень.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади формування стратегії сталого розвитку регіонів.....	7
1.1. Наукові основи національної концепції сталого розвитку.....	10
1.2. Регіональна політика як фактор збалансованого розвитку продуктивних сил країни.....	29
1.3. Нормативно-правове й організаційне забезпечення регіоналізації сталого розвитку.....	51
РОЗДІЛ 2. Обґрунтування трансформаційної моделі сталого розвитку в умовах перехідної економіки	66
2.1. Еколого-економічна оцінка ринкових перетворень в Україні та їх ефективність.....	66
2.2. Розвиток і рівновага, у забезпеченні економічної та екологічної безпеки	89
2.3. Екологізація виробничих відносин та удосконалення управління регіональним розвитком	113
РОЗДІЛ 3. Методологія оцінки рівня збалансованості продуктивних сил країни	131
3.1. Методичне обґрунтування регіональних програм і стратегій сталого розвитку.. ..	132
3.2. Науково-методологічні підходи до оцінки міжрегіональних і внутрішніх, ©регіональних відмінностей соціально-економічного та екологічного розвитку . . .	148
3.3. Особливості і принципи ранжирування та типології регіонів за цільовими орієнтирами сталого розвитку.....	164
РОЗДІЛ 4. Концептуальне обґрунтування пріоритетів і програми сталого розвитку продуктивних сил Вінницької адміністративної області.....	180
4.1. Оцінка передумов і факторів переходу Вінницької області на засади сталого розвитку.....	181
4.2. Стратегічні пріоритети і програма сталого регіонального розвитку.....	209
4.3. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних пріоритетів сталого регіонального розвитку.....	228

РОЗДІЛ 5. Регіональна модель управління сталим розвитком продуктивних сил.....	252
5.1. Удосконалення виробничо-ресурсних відносин у регіоні на засадах сталого розвитку.....	254
5.2. Еколого-економічне моделювання сталого регіонального розвитку.....	275
5.3. Удосконалення економічного механізму управління сталим розвитком регіону.....	296
ВИСНОВКИ.....	316
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	337
ДОДАТКИ.....	351

Наукове видання

Масловська Людмила Цезарівна

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Київський національний торговельно-економічний університет, 2003

Редактор Л.В.Білокопитова
Дизайн А.А.Савчука
Комп'ютерна верстка

Підп. до друку 05.03.03. Формат 60x84/16. Папір письм.
Ризографія. Ум.-друк. арк. 21,27. Ум. фарбо-відб. 21,39.

Обл.-вид. арк. 22,88. Тираж 300 пр. Зам. 396

Видавничий центр КНТЕУ. Друкарня ВЦ КНТЕУ
02156, Київ-156, вул. Кіото, 19

Свідоцтво про державну реєстрацію серія ДК № 359 від 14 березня 2001 р.

